

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za standardni hrvatski jezik

Zagreb, veljača 2015.

**POJAM „GRAMATIKA“
U PRIRUČNICIMA HRVATSKOGA JEZIKA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:
Prof. emer. dr. sc. Josip Silić

Studentica:
Maja Znika

Sadržaj

1.	Umjesto uvoda	3
2.	Predmet rada: odredbe i ograničenja	4
3.	Terminologija i metodologija: kratak pregled	7
	<i>I.</i> Strukturalistički pristup	7
	<i>II.</i> Logičko modeliranje	10
	<i>III.</i> Atribucija predmeta rada	16
4.	Analiza: kontrasti rješenja	17
	<i>I.</i> Glasoslovlje	17
	<i>II.</i> Oblikoslovlje s oblikotvorjem	22
	<i>III.</i> Skladnja	31
	<i>IV.</i> Drugo, treće, četvrto	42
5.	Zaključak	44
6.	Sažetak	45
7.	Literatura	46
	<i>I.</i> Jezikoslovna literatura	46
	<i>II.</i> Dopunska literatura	47
	<i>III.</i> Mrežne poveznice	47
8.	Popis priloga	48

1. Umjesto uvoda

A problem well stated is a problem half solved.

Charles F. Kettering

Ovaj završni rad poslovični je konac koji djelo krasi, posljednja sastavnica mozaika dugogodišnjeg interesa i bavljenja jezičnom problematikom u okviru, ali i mimo Odsjeka za kroatistiku, na kojemu je prijavljen i izrađen na Katedri za hrvatski standardni jezik. Pri njegovoj su izradi izazovi bili mnogostruki, rješenja bjeguća, a rokovi redovito prekratki. Držim da je zbog opsega građe i dometa autorice ovo rad koji je, u punom smislu riječi, zaslužio kritiku.

Završetak ovog pothvata sa zahvalnošću posvećujem svojem mentoru, prof. dr. emer. Josipu Siliću, bez čijeg predanog i sustavnog jezikoslovnog rada ne bi bilo ni građe ni temelja za analizu koja slijedi. Zahvaljujući njegovu mentorstvu te strpljivosti, otvorenosti i skromnosti, njegovi studenti nakon suradnje s njime ne postaju samo bolji jezikoslovci već i bolji ljudi.

Zahvalnost dugujem i svim profesorima na Odsjeku, od kojih se iscrpnošću na predavanjima izloženoga znanja te spremnosti na pomoć mimo njih ističu dr. Stjepan Damjanović, dr. Ivan Marković i dr. Tajana Pišković. Bez njihovih savjeta, dosjetki te pomoći pri izboru literature rad koji stoji pred čitateljem bio bi siromašniji za neka od svojih najboljih rješenja koja su, u dobroj mjeri, motivirana njihovim radom i jednostavnošću u pristupu vrlo složenoj problematici.

Konačna zahvala ide obitelji i voljenome koji svakom mom cilju jamče smisao.

2. Predmet rada: odredbe i ograničenja

In short, to have too many standards is to have no standards at all.

Stanley Fish (1982: 319)

Gramatika se, uzeta u najširem smislu, može držati kulturnom vrednotom čovječanstva u cjelini. Govornici mnogih jezika iza sebe su ostavljali tragove vlastite usmene i pisane tradicije, od kojih je nemali broj imao poučnu namjenu i propisivao kako se ima govoriti.¹ Danas najučestalije i ustaljeno značenje *gramatike* na tragu je upravo takve tradicije – riječ je o pisanom tekstu koji donosi pregled sustava nekoga jezika te osim analitičke funkcije ima i neporecivu didaktičku primjenu. U prenesenom se značenju *gramatikom*, pogotovo u publicistici, ponekad naziva temeljni skup pravila i propisa.² Mimo jezikoslovlja pojam *gramatički* koristi se kao pravni strukovni naziv.³ Opseg pojma *gramatika* u postmodernoj se

¹ O utjecaju gramatike na europsku kulturu u cjelini v. Curtius 1998: „U kasnoj antici napuštena je pretpostavka, koju je još Seneka mogao zastupati, da slobodna umijeća sačinjavaju propedeutiku filozofije. Ova prestade biti znanstvena disciplina i obrazovna moć. To znači da su pri prijelazu iz antike slobodna umijeća ostala jedini sadržaj znanja. (...) Od sedam umijeća (*artes*) mnogo su temeljitije obrađivana umijeća *triviuma* nego umijeća *quadriviuma*; najintenzivnije gramatika. Ona je i bila temelj svemu ostalome.“

Usp. i: „Kasnoantički su se gramatičari ograničili na predaju pravila, a da ih nisu obrazlagali – ali, to se traži u 13. stoljeću. Oni su se služili citatima iz klasikâ kao primjerima. Nova se, filozofska gramatika, mogla toga lišiti, budući da je težila logičkome – dakle, o autoritetu neovisnom – sustavu. To je jedan od glavnih razloga nazadovanja klasičnih studija u 13. stoljeću.“ (Curtius 1998: 66, ff.)

² „As he put it, we would have 'the grammar of commerce but the logic of war.'“ (Leonard 2014)

Usp. „metoda *f* (...) Taj se naziv primjenjuje u dva značenja, koja se djelomice ukrštavaju; on znači: 1. gotovu shemu (redoslijed, model, proceduru) po kojoj se odvija neka praktična djelatnost... (Simeon 1969/1: 816). Usp. i „gramatika *ž* (...) 3. *pren.* skup posebnih pravila koji važi za neku znanost, tehniku i sl. [*~ slike/oblika*]“ (Matasović i Jojić 2002: 401)

³ „Postoje različita viđenja o pristupu suda pravnoj normi, sudova općenito, ne samo Ustavnog suda. Najopćenitije, jedni zagovaraju takozvano gramatičko tumačenje, po kojemu se razumijevanje pravne norme zaustavlja na striktnom čitanju zakonskih i ustavnih odredbi. Druga škola, ona koja prevladava u modernim pravnim sustavima, prihvaća takozvano teleološko tumačenje, ono koje prvo razumijeva i primjenjuje u skladu s njegovom svrhom, uvažavajući društveni kontekst.“ (Josipović 2014)

Usp. „Grammatical interpretation means interpretation that is based exclusively on the words themselves.“ (U.S. Legal 2014) te „Die 'grammatische', oder, 'grammatikalische' Auslegung beruht auf der Überlegung, dass jede Auslegung eines Textes bei dem Wortsinn beginnen muss.“ (Wikipedia). Usp. i „hermeneutika *ž* (...) 1. teorija i praksa izlaganja i tumačenja teksta“ (Matasović i Jojić 2002: 431).

književnoj teoriji značenjski uzima kao širi i nadređen njezinu jezikoslovnom značenju, dok je pridjev *gramatološki* uveden kao kritički nastrojen pojam.⁴

Kao tema ovoga rada *gramatika* se koristi u skladu s ustaljenim značenjem jezikoslovnog naziva:

„**Gramatika** – 1. Jezični priručnik koji u novijoj hrvatskoj tradiciji obično sadrži a) fonologiju (fonetiku), b) morfologiju, c) tvorbu riječi i d) sintaksu; 2. sustav pravila za govorenje i pisanje nekim jezikom.“

(Samardžija i Selak 2001: 197)⁵

Zadaća rada je gramatološkim pristupom (Stolac 2006: 298) predstaviti metodologiju i način na koji se sustav standardnoga hrvatskoga jezika gramatikom obrazlaže i tumači u dvjema monografijama koje u naslovu nose upravo tu odrednicu – *Hrvatskoj gramatici* (1997)

⁴ „Gramatika. (...) Obično se tim pojmom podrazumijeva opis načina postojanja i djelovanja jedinica prirodna jezika pri čemu te jedinice mogu varirati od glasova preko riječi do rečenice. Polazeći od pretpostavke da književni tekstovi funkcioniraju kao rečenice, strukturalisti su potkraj 60-ih i početkom 70-ih god. primjenjivali taj pojam kao opću oznaku za svoje analize poetskih i proznih tekstova.“ (Biti 2000: 166)

Usp. „The methods and principles of structuralism come under most severe attack in the approach known as 'deconstruction', associated primarily with the writing of Jacques Derrida (1930–). This approach aims to show inherent contradictions and paradoxes in the way that structuralism demonstrates the rules governing the structure of texts, especially its reliance on binary oppositions.“ (Crystal 1998/1: 79).

Usp. „Grammatological. A term coined by Jacques Derrida in *De la Grammatologie...* as the name for a 'science of letters or writing' (*logos*, 'science,' and *gramme*, 'letter') no longer governed by logocentrism, by the metaphysical opposition between speech and writing... and the privileging of speech and voice over the written word.“ (Makaryk 1995: 548)

⁵ „In a restricted sense (the traditional sense in linguistics, and the usual popular interpretation of the term), grammar refers to a level of structural organisation which can be studied independently of phonology and semantics, and generally divided into the branches of syntax and morphology. In this sense, grammar is the study of the way words, and their component parts, combine to form sentences. It is to be contrasted with a general conception of the subject, where grammar is seen as an entire system of structural relationships in a language, as in such titles as stratificational grammar, systemic grammar and (especially) generative grammar. Here, 'grammar' subsumes phonology and semantics as well as syntax, traditionally regarded as separate linguistic levels. 'A grammar', in this sense, is a device for generating a finite specification of the sentences of a language.“ (Crystal 1998/2: 141-142)

Usp. „Generativna tradicija smatra da je središnji cilj lingvistike odrediti što čovjek zapravo zna ako zna jezik. A znati jezik nije tek biti u stanju manipulirati dugačkim popisom memoriranih rečenica (pa ni riječi, pa ni oblika), nego je biti sposoban proizvesti i razumjeti golem (beskonačan) broj iskaza koje niti smo ikad čuli, niti smo ikad proizveli. *Proizvodnost* i *otvorenost* jezika te *kreativnost* kojom čovjek u svojem znanju jezika raspolaže vladaju se po nekim *pravilima*. *Gramatika* je *prešutno*, *podrazumljeno znanje pravila i načela* koje o svojem jeziku govornici nose u umu.“ (Marković 2012: 3)

skupine autora te *Gramatici hrvatskoga jezika* (2005) Josipa Silića i Ive Pranjkovića. Drugim riječima, u radu se razvija i izvodi usporedba metodoloških polazišta, odnosno teorijskih rješenja, u pristupu građi hrvatskoga jezika te se izvode zaključci potkrijepljeni analizom. U radu će biti korištena jednostavna terminologija na tragu strukturalizma čije su osnovne sastavnice pojmovi **opreka, kategorije, razina i sustav**. Gdje to građa bude dozvoljavala, bit će doneseni usporedni prikazi raznorodnih pristupa građi kojima se oba jezična priručnika odlikuju.

3. Terminologija i metodologija: kratak pregled

A formalism is a representation, not an explanation, and a means, not an end.

Robert-Alain de Beaugrande i Wolfgang Ulrich Dressler (1981: xiv)

I. Strukturalistički pristup

Strukturalizam kao ključni jezikoslovni pravac prošloga stoljeća nastaje na temelju redakcije zabilježenih predavanja švicarskoga filologa Ferdinanda De Saussurea (usp. Škiljan 1980: 54 ff., Ivić 1969: 99 ff.). On je kasnijim generacijama u nadarbinu ostavio novo shvaćanje i razvijen način tumačenja jezika kroz suodnos njegovih jedinica – kao sistem znakova (usp. Škiljan 1980: 55). Ključna su načela izložena u *Tečaju opće lingvistike* na koja se pozivaju njegovi tumači i nasljednici, ukratko:

a) odnos sinkronije i dijakronije:

„Sinkronijsko je sve ono što se odnosi na statički aspekt naše znanosti, a dijakronijsko sve to se tiče evolucija. Isto tako sinkronija i dijakronija označavat će jedno stanje jezika i jednu fazu razvitka, evolucije.“ (De Saussure 2000: 139-140)

b) suodnos jezične djelatnosti, jezika i govora:

„Izbjegavajući jalove definicije riječi, najprije smo, u cjelovitom fenomenu što ga čini *jezična djelatnost (langage)*, razaznali dva čimbenika: *jezik* i *govor (langue / parole)*. Jezik je za nas jezična djelatnost manje govor. Jezik je skup jezičnih navika koje govorniku omogućavaju da razumije i da drugi njega razumiju.“ (2000: 135)

c) odnos sintagme i paradigme:

„Sintagmatski je odnos *in praesentia*; on se zasniva na dva ili više termina koji su jednako prisutni u stvarnom nizu. Nasuprot tome, asocijativni odnos povezuje termine *in absentia* u virtualnom mnemoničkom nizu.“ (2000: 192)

d) načelo arbitarnosti i pojam znaka:

„Jezični znak ne spaja jednu stvar i jedno ime, nego pojam i akustičku sliku.⁶
(...) Predlažemo da se zadrži riječ *znak* za cjelinu, a da *pojam* i *akustička slika*

⁶ Kasniji će autori na temelju ovoga razlikovati *izraz* i *sadržaj*, odnosno vanjsku i unutrašnju stranu jezičnoga znaka (usp. Simeon 1969/1: 580 i 1969/2: 328).

zamijenimo s *označenik* (*signifié*) i *označitelj* (*signifiant*); ova dva posljednja termina imaju prednost da označavaju opreku koja ih odvaja, bilo od drugoga, bilo od cjeline čiji su dio. (...) Veza koja spaja označitelja i označenika proizvoljna je, to jest arbitrarna... možemo reći i jednostavnije: *jezični znak je arbitraran*. (...) Obrnuto od vizualnih označitelja (pomorski signali itd.), koji mogu pokazivati istodobne složenosti na više dimenzija, akustički označitelji raspolažu samo crtom vremena: njihovi se elementi iskazuju jedan za drugim; oni tvore lanac.“ (2000: 122-123-124, 127)

e) načelo diferencijalnosti i pojam opreke: ⁷

„Čim međusobno uspoređujemo znakove – dakle, pozitivne termine – više ne možemo govoriti o razlici; to nazivati razlikom bilo bi pogrešno, jer izraz *razlika* dobro pristaje samo usporedbi dviju akustičkih slika, npr. *père* i *mère* ('otac' i 'mati') ili usporedbi dviju ideja, npr. ideje 'otac' i ideje 'mati'; dva znaka, od kojih svaki sadržava jednog označenika i jednog označitelja, nisu različiti, oni su samo razlikovani, drukčiji. Između njih postoji samo *opreka* (opozicija). Čitav mehanizam jezične djelatnosti... počiva na oprekama takvog tipa, te na foničkim i pojmovnim razlikama koje one uključuju. (...) Primijenjen na jedinicu, princip razlikovanja može se izraziti ovako: *razlika stvara svojstvo, jednako kao što stvara vrijednost i jedinicu*.“ (2000: 189)

Na temelju provedene raščlambe De Saussure jezik opisuje kao složenu cjelinu, *sustav* ili *mehanizam*, te istodobno razvija i nazivlje kojime se služi, odnosno metajezik.⁸ Kao istodobnost različitoga⁹ u čijem je samom temelju razlikovnost konkretnih jedinica (znakova), odredba jezika kao sustava u bitnome se nije promijenila od *Tečaja opće lingvistike* gotovo do danas:

„Drugim riječima: *jezik je forma, a ne supstancija*.“ (2000: 190)

⁷ „Arbitrarnost i diferencijalnost dva su korelativna (suodnosna) svojstva.“ (De Saussure 2000: 185)

⁸ „Lingvistika je dakle primorana da stvori jezik kojim će se moći govoriti o jeziku. Takav se jezik naziva metajezik ili pajezik. (...) Da bi se ispravno stvarao metajezik, mora i on imati svoju teoriju. Takva će se teorija zvati metalingvistika i ona će stvarati metametajezik.“ (Katičić 1967: 3)

⁹ „Jezik ima individualnu i društvenu stranu i nemoguće je pojmiti jednu bez druge. Osim toga: on je u svakom času uspostavljeni sustav i razvoj.“ (De Saussure 2000: 54)

„Zato ćemo u svakom pojedinom slučaju postaviti pitanje o prirodi fenomena, a da bismo na to pitanje odgovorili, poštovat ćemo uvijek ovo pravilo: unutarne je sve ono što u bilo kojoj mjeri mijenja sustav.“ (2000: 70)

„Sve što se odnosi na jezik kao sustav traži, a to je naše uvjerenje, da mu se pristupi s motrišta koje lingvisti malo ili nikako ne zanima, a to je ograničenje arbitrarnosti.¹⁰ To je najbolja moguća osnova, jer čitav sustav jezika počiva na iracionalnom principu arbitrarnosti znaka, koji bi, kad bismo ga bezuvjetno provodili, vodio najvećoj zamršenosti (...) Da je jezični mehanizam potpuno racionalan, mogli bismo ga proučavati u njemu samom, no, kako je on samo djelomično ispravljanje sustava koji je po prirodi kaotičan, prihvaćamo stajalište koje nam postavlja sama priroda, to jest proučavajući taj mehanizam kao ograničenje arbitrarnosti.“ (2000: 203)

S obzirom na pristup i žarište interesa De Saussure se na svoje prethodnike i suvremenike osvrće kritički. Najoštrij dijelovi prikaza pripadaju tradicionalno shvaćenom pojmu normativne gramatike:¹¹

„Započelo je¹² s onim što se nazivalo 'gramatikom'. To izučavanje, koje su utemeljili Grci, a nastavili poglavito Francuzi, zasnovano je na logici i lišeno svakog znanstvenog i nepristranog gledanja na sâm jezik; ono je usmjereno samo postavljanju pravilâ za lučenje pravilnih od nepravilnih oblika; to je normativna disciplina, veoma udaljena od čistog zapažanja, pa njezino stajalište nužno mora biti usko.“ (2000: 45)

„Tradicionalna gramatika ne poznaje čitave dijelove jezika, kao što je na primjer tvorba riječi; ona je normativna i misli da može izricati pravila umjesto da ustanovljava činjenice; nedostaju joj sveobuhvatni pogledi, a često ne umije razlikovati pisanu riječ od izgovorene riječi.“ (2000: 141)

¹⁰ „Temeljno načelo arbitrarnosti znaka ne priječi nam da u svakom jeziku razlikujemo ono što je korjenito arbitrarno, od onoga što je tek relativno arbitrarno. Samo je dio znakova apsolutno arbitraran (...) *znak može biti relativno motiviran*.“ (2000: 203)

¹¹ „Normativna gramatika (...) gramatika koja ustanovljuje normu, tj. koja određuje normalne – ili pravilne – oblike riječi te preporučuje modele sintaksne gradnje; koja se suprotstavlja historijskoj i deskriptivnoj gramatici, te postavlja zakone jezika i osuđuje greške.“ (Simeon 1969/1: 939)

Za srodnu kritiku usp. „Sintaktičko i morfološko istraživanje ne može se nadomestiti normativnom gramatikom.“ (Jakobson 1966: 288)

¹² Misli se na „znanost koja se oblikovala oko pitanja jezika“ (De Saussure 2000: 45).

Radi zaokruženosti prikazanoga pojmovlja trebat će dodati kako se u *Tečaju* javlja i odnosni pridjev *gramatički* čije značenje nije lišeno ograničenja ranije pripisanih imenici iz koje je izveden:

„U stanovitom smislu... moglo bi se tvrditi da su jezici u kojima je nemotiviranost dosegla svoj maksimum više *leksikološki*, dok su oni u kojima se spustila na minimum više *gramatički*. To znači da su 'leksik' i 'arbitrarnost' s jedne, odnosno 'gramatika' i 'relativna motivacija' s druge strane, uvijek sinonimi; ali postoji nešto što je zajedničko u samom načelu.“ (2000: 203)

II. Logičko modeliranje

Promišljena analiza ima koristi od ranoga prikaza odabranoga pristupa i korištenoga pojmovlja.

„Pri ocjenjivanju znanstvenih teorija treba razlikovati dvoje: njihovu valjanost i njihovu upotrebljivost¹³ u određenu svrhu. Valjanost teorije zavisi od njezine logičke neproturječnosti; ona nema nikakve veze s bilo kakvom vanjskom stvarnosti i nezavisna je od iskustva. Da bi bila valjana, teorija mora biti 1. logički neproturječna, 2. iscrpna (tj. mora omogućiti da se materijal bez ostatka opiše) i 3. mora biti jednostavna (tj. mora uvoditi što je moguće manje pojmovnih predmeta i odnosa). Neproturječivost je važnija od iscrpnosti, a ova od jednostavnosti. To znači da valjana teorija ne smije jednostavnost postizati na račun iscrpnosti nit iscrpnost na račun neproturječnosti.“ (Katičić 1967: 6)¹⁴

Model razvijen kao analitičko oruđe ovoga rada temelji se na leksikološkom rasteru¹⁵ i drži se upravo izloženih načela. Budući da se sama analiza izvodi na drugom stupnju

¹³ „Upotrebljivost teorije uvijek je relativna jer se može ocjenjivati s obzirom na neku svrhu.“ (Katičić 1967: 6)

¹⁴ „Kriteriji za valjanost teorije nezavisni su od iskustva s njezinom primjenom i izraz su proizvoljnosti teorije. Ta proizvoljnost omogućuje da teorija bude deduktivna.“ (Katičić 1967: 6) O posebnostima jezičnih teorija i njihovih sastavnica usp. Silić (2006: 52): „Logika operira apstraktnim kategorijama, a jezik apstraktne kategorije spaja s konkretnima. To znači da zakoni logike (zakoni mišljenja) nisu istovjetni sa zakonima jezika.“

¹⁵ Kao što je u okviru kolegija „Standardni hrvatski jezik“ (održanog ak. god. 2005./06. na Odsjeku za kroatistiku) izlagao dr. sc. Marko Samardžija. Referiram se na bilješke s njegovih predavanja koje se odnose na izradu leksičko-semantičkog polja u potrazi za distinktivnim elementom kojim se leksemi sadržajno razlikuju. Taj element biva iznađen analizom leksema koja koristi ultimne dijelove. Oni su pak određeni značenjem, tj. njegovom prisutnošću (+),

apstrakcije, držim nužnim prikaz razvoja metametajezika ovoga rada kako bi se pri njegovu korištenju ograničila mogućnost nesporazuma: gotovo svi ključni pojmovi koje koristim, naime, dio su naslijeđa strukturalne lingvistike i ne mogu se razumjeti jednoznačno.

a) **Sustav.** Ishodišni pojam strukturalističkih opisa teško je jednoznačno odrediti drugačije do li oprekom (u nekim opisima: razlikom) koja ga utemeljuje. Jezik shvaćen kao sustav po svojoj je naravi potencija, a po sastavu struktura, to jest zbir jedinica koje stoje u kakvu odnosu i koje se mogu, ali i ne moraju, ostvariti u onome što saussureovska tradicija naziva „govorom“. U gramatičkim se opisima sustav nekoga jezika najčešće člani po svojim strukturnim razinama te opisuje prikladnim jezičnim kategorijama o kojima će biti riječi.¹⁶

Po shvaćanju jezičnoga sustava ovaj se rad temelji na sažetom prikazu njegova opisa iz pera rumunjskoga jezikoslovca Eugenia Coșeriu (1967, prema Silić 2006: 18-19). Coșeriu naime prilagođava temeljne De Saussureove postavke proširenjem opreke *jezik : govor* na tročlani skup *jezik : norma : govor* te analizira obilježja svakoga od njegovih članova. Ta će obilježja u tabličnom prikazu koji slijedi biti shvaćena *kategorijalno*; njihov komentar nažalost nadilazi prostor ovoga rada. Za njegove je potrebe na temelju Silićeva sažetog komentara¹⁷ izveden pojednostavljen i prilagođen prikaz koji se od Coșeriuova izvornika razlikuje u smještaju norme (v. slikovni prikaz na sljedećoj stranici). Na djelu je jednostavna logika: potencijalno se ne može propisati prije no što je uopće ostvareno,¹⁸ tek opisati. U jeziku ostvareno se, s druge strane, i propisuje i opisuje. Uloga gramatike je opis, što po Siliću vodi do jasnog zaključka:

„Pritom moramo imati na umu činjenicu da je gramatika (*in se* – u sebi) apstraktna (a ne konkretna) ustanova. (...) Gramatika je potvrdljivost, a ne potvrđenost.“ (Silić 2006: 127, 173)

odsutnošću (–), nediferenciranošću (±) ili indiferentnošću (0), a prikazuju se u suodnosu nalik opreci. Stoga se odnos leksema *žena* i *kći* prikazati ovako – distinktivni element je podvučen:

žena [+ljudsko] [+živo] [+odraslo] [±udano]
kći [+ljudsko] [+živo] [±odraslo] [±udano].

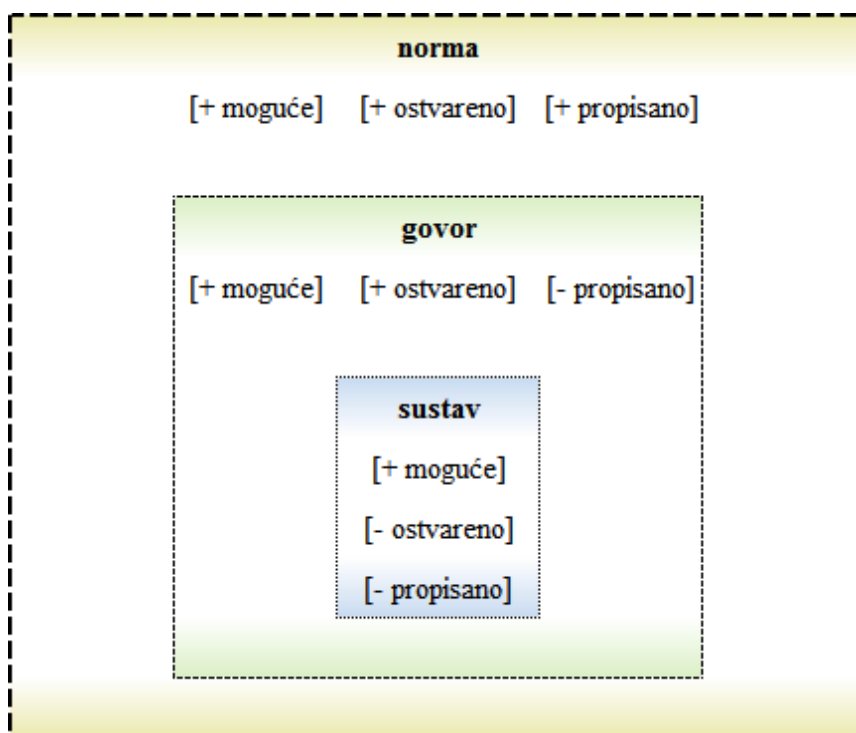
¹⁶ U ranijim priručnicima (Simeon 1969/2: 394) pojmu „sustava“ po značenju i svrsi odgovara bliskoznačnica „sistem“, a po opsegu pojma nerijetko je blizak s „jezičnom građom“ (usp. „sustav fonema“ nekoga jezika i sl.). U jezikoslovlju ga se rijetko koristi u sekundarnom značenju „skupa, cjeline“ ili, obilježeno, „preglednoga prikaza“ koji je češći u drugim znanstvenim granama i strukama; usp. Matasović i Jojić (2002: 1260) s naglaskom na računarstvo.

¹⁷ „U skladu s time mogli bismo reći da je govor 'ono kako se govori', norma 'ono kako treba govoriti', a sustav 'ono kako se može govoriti'. (Silić 2006: 19)

¹⁸ Što izrijeком u propitivanju postojanja tzv. „stilističke norme“ tvrdi Pranjić (1973: 32): „Izbor je sloboda. Kad je normiran, kad je propisan, onda nit je izbor niti sloboda.“

<p>sustav pertinentne funkcionalne opreke (drugi stupanj apstrakcije)</p>		[+ sustav]	[- realizirano]
		[- konkretno]	[+ apstraktno]
		[+ socijalno]	[- individualno]
		[- novina]	[+ ponavljanje]
<p>norma kolektivna ili individualna realizacija sustava (prvi stupanj apstrakcije)</p>	socijalna	[- sustav]	[+ realizirano]
		[- konkretno]	[+ apstraktno]
		[+ socijalno]	[- individualno]
		[- novina]	[+ ponavljanje]
	individualna	[- sustav]	[+ realizirano]
		[- konkretno]	[+ apstraktno]
		[- socijalno]	[+ individualno]
		[- novina]	[+ ponavljanje]
<p>Govorenje individualna i konkretna realizacija norme</p>		[- sustav]	[+ realizirano]
		[+ konkretno]	[- apstraktno]
		[- socijalno]	[+ individualno]
		[+ novina]	[- ponavljanje]

Tablica I: Odnos obilježja jezika (sastavnice otisnute crno) i govora (sastavnice otisnute crveno).

Slika I: Prilagođeni prikaz odnosa sustava, govora i norme.

b) **Razina**. Određena je kao „jedna od glavnih dimenzija strukturne organizacije jezika, koja se može nezavisno proučavati“ (Kristal 1998/2: 82) te „s koje se promatra jezična činjenica“ (usp. Simeon 1969/2: 244), i to kao zasebna jedinica. Na njihovu razlikovanje ustraju distribucionalisti, „težeći ka punoj preciznosti gramatičkoga opisa“ (Ivić 1969: 143).¹⁹ Nazivlje i podjela razina, odnosno jedinica, nastaje na tragu djela američkoga jezikoslovca Leonarda Bloomfielda, koji je prvi odredio najmanju jezičnu jedinicu sposobnu prenijeti neko značenje – *morfem* (usp. 1969: 142). Pregled podjele razina ovisi o pristupu, a odabir pojedine razine o kriteriju analize. Uzorak podjele korišten u ovome radu donosi Crystal:

- **fonetika**: proučava fizička svojstva izgovora glasova pojedinoga jezika;
- **fonologija**: kao širi i hijerarhijski viši pojam označava opću znanost o glasovima i obuhvaća i fonetiku; kao uža i hijerarhijski niži pojam proučava organizaciju fonema,²⁰ njihova svojstva (segmentna i suprasegmentna) i ostvaravanje uvjetovane inačice glasova;
- **gramatika** – u užem smislu: proučava načine na koji se značenjske jedinice organiziraju u nizove kako bi priopćile šire i raznolikije značenjske obrasce. Često se pritom razlikuje proučavanje strukture riječi (**morfologija**) od proučavanja reda riječi u okviru rečenica (**sintaksa**);
- **semantika**: proučava obrasce značenja te podrijetla i nastanka riječi u obliku popisa riječi nekoga jezika (**leksikologija**), odnosno širih značenjskih struktura poput teksta ili diskursa.

c) **Kategorija**. Pojam naslijeđen još iz antičke kulture (kao *κατηγορία*, u značenju filozofskoga predikata) u jezikoslovlju XX. stoljeća dolazi obilježen ranijim logičkim značenjem čega općenitog i temeljnog (usp. Simeon 1969/1: 640) te stoji u bliskoj vezi s pojmom „općih pravila“, odnosno **jezičnih univerzalija**, koji u drugoj polovici XVII. stoljeća uvodi gramatika redovnika iz Port-Royala.²¹ *Jezične kategorije* naziv je koji se danas često

¹⁹ *Mati: lijepa : a* (usp. Ivić 1969: 143 i Simeon 1969/2: 244).

²⁰ *Fonem* je invarijantna jezična jedinica čija su ostvarenja konkretna, pa stoga i varijabilna. Kakav je odnos dvaju glasova određuje značenje: „Ako se dva glasa istoga jezika ne mogu međusobno zamjenjivati u istovetnom fonetskom kontekstu bez štete po značenje, onda su u pitanju realizacije dveh posebnih fonema (npr. opozicija *p/b* u rečima *pop/bob*)...“ (Ivić 1969: 121)

²¹ „No, bit će uvelike korisno opaziti nekoliko općih pravila koja se uvelike poštuju u svim jezicima.“ (Lancelot i Arnauld 2000: 319). Navedeno je da se: 1) nominativ uvijek odnosi na izraženi ili podrazumijevani glagol, 2) glagol uvijek odnosi na izraženi ili podrazumijevani subjekt, 3) pridjev odnosi na imenicu, 4) genitiv biva upravljani „drugim imenom“ (2000: 319), e) glagolsko upravljanje ovisi „o različitim vrstama odnosa uključenih u padežima“ (2000: 321). Već i ova gramatika razlikuje dakle izraženo od podrazumijevanog, odnosno

koristi kao viši apstraktni pojam koji okuplja nekoliko različitih skupina kategorija²² koje su u većoj ili manjoj mjeri primjenjive na određeni jezik. Opseg ovoga rada ne dopušta detaljniju problematizaciju korištenja ovoga svestranog naziva te će biti ograničen na prikaz kategorija koje će biti korištene u daljnjoj raščlambi.²³

Prema Simeonu (usp. 1969/1: 640-643) temeljna je podjela kategorija na nejezične, odnosno pojmovne, i jezične kategorije: prve odgovaraju životnom iskustvu i ljudskom poimanju stvarnosti, a potonje su njihov odraz izražen u jeziku. Deduktivnim pristupom raspoznavamo da se razlikuju po opsegu, odnosno da postoje uvjetne i uvjetovane kategorije, te da se mogu članiti ovisno o polaznoj jezičnoj razini:

- **morfološke kategorije:** broj, lice, način, padež, rod, stanje, vid, vrijeme;²⁴
 - kategorije vrsta riječi: brojevi, čestice, glagoli, imenice, pridjevi, prijedlozi, prilozi, uzvici, veznici, zamjenice i sl.;
- **sintaktičke kategorije:** kategorije rečničnih dijelova (kategorije dijelova rečenice): apozicija, atribut, objekt (dopuna), predikat, priložna oznaka, subjekt i dr.;²⁵
- **semantičke kategorije:** brojivost, konkretnost (apstraktnost), ličnost, materijalnost, modalnost, pluralnost, predmetnost, poredbenost, zbirnost (skupnost), živost.

U jezikoslovlju je ustaljeno da se naziv kategorije izvodi iz njezinih sastavnica, pri čemu se naziv kategorije zamjenjuje njezinim izrazom.²⁶ U služenju jezičnim nazivljem zbog njegova obilja i raznorodnosti izvornika nerijetko dolazi do proturječja i čak dvosmislenosti, no baš zbog toga pri korištenju i tvorbi nazivlja nužni su oprez i dosljednost.²⁷ Nalik ovome je

„verbe...“ ili „nominatif exprimé ou sous-entendu“ (2000: 319) – odnosno, ono što ima izraz od onoga što ga nema.

²² O razlici između „prostih“ i „višestrukih ili složenih“ kategorija v. Simeon 1969/1: 640 na primjeru glagola.

²³ Kao primjer zasićenosti naziva navest ću primjer kategorije vrsta riječi. Njezin je sadržaj jasan: pripadaju joj imenice, zamjenice, pridjevi, glagoli, prijedlozi, veznici, prilozi, uzvici te, ovisno o jeziku, i participi, članovi, brojevi ili riječce. Simeon navodi tri načina da se tome sadržaju pristupi: kroz gramatičko-semantičke kategorije riječi, kategorija vrsta riječi ili gramatičku morfološku / morfološku gramatičku kategoriju (usp. Simeon 1969: 642-643). Četvrti pristup pripada tzv. tradicionalnim gramatikama, u kojima „vrste riječi podijeljene su prema leksičkom, a ne prema gramatičkom značenju.“ (Simeon 1969/2: 735).

²⁴ Ovdje bih dodala i stupanj kao pridjevsku kategoriju te prijelaznost i povratnost kao glagolske.

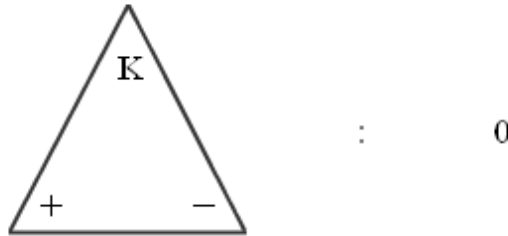
²⁵ Ovdje se mogu dodati kategorije rečenice kako su ih određuju Silić i Pranjković (2005: 38).

²⁶ Usp. „... skraćena oznaka kategorije mekoće-tvrdoće“ (Simeon 1969/1: 643) i dr.

²⁷ Ovo je naročito čest slučaj kod semantičkih kategorija. Budući da ne govorimo o kategoriji jednine/množine, već o kategoriji broja, držim kako nema smisla govoriti o kategoriji

nespretno zamjenjivanje nazivom međusobno sličnih kategorija koje može prouzročiti korjenite nesporazume.²⁸

Nastavak rada pretpostavlja korištenje sljedećeg jednostavnog modela:

Slika II: Odnos kategorije i njezinih obilježja [+/-] spram neutralnih sustavnih elemenata.

Ključna je odrednica kategorija *K* i to onako kako ju je shvaćao začetnik strukturalne lingvistike Roman Jakobson (usp. Ivić 1969:130). Bilo koji element jezičnoga sustava može biti obilježen svojstvom kategorije *K* [+], njime neobilježen [-] ili prema kategoriji u cijelosti neutralan [0]. Cilj predloženoga modela je mogućnost usporedbe različitih riječi i njihovih oblika: nema problema u usporedbi riječi povezanih morfološkom promjenom ili tvorbenim uzorkom, no kategorijalna usporedba pokazuje svoju djelotvornost upravo na manje sumjerljivim primjerima.²⁹

određenosti/neodređenosti – već samo određenosti. Takav će uzorak nazivlja biti korišten u nastavku rada.

²⁸ Tako brojivost razlikuje može li se štogod u temeljnom značenju umnožiti i biti brojivo, npr. *voda u čašama* ≠ *vode na Zemlji* – dok kategorija broja označava morfološki izraz kategorije brojivosti jedninom ili množinom.

S druge strane kategorizacija nije jednostavan pothvat, na što upozorava Pranjković: „Ako bi se uz ovo razmatranje (o kategorijalnim svojstvima imenskih riječi, naročito broju i licu – op. M. Z.) smjela vezati i kakva „poruka“, onda bi se ona možda mogla formulirati u vidu upozorenja na to da svako kategorijalno značenje ima više razina gramatikalizacije, a to onda znači da postoje i različita sredstva za izražavanje kategorijalnih značenja.“ (Pranjković 2013: 38)

²⁹ *Držim* : *držiš* : *drži* ≠ *bijelø* (I. jd. m. r. *bijelim*, N. mn. M. r. *bijeli*) – prezent glagola *držati* ima obilježje kategorije lica, prema kojoj je pridjev *bijel* neutralan. U slučaju pak *hlače* kategorija broja izražena je samo množinom – imenica nema jedninskog oblika te pripada skupini *pluralia tantum*, što je različito spram prijedloga *nakon* koji je prema kategoriji broja neutralan. Sličnu se raščlambu može provesti služeći se i preostalim kategorijama. Usp. napomenu u Barić i dr. (1997: 54).

III. Atribucija predmeta rada

Nijedan se jezik ne može se odmaknuti od svoje dijakronijske razvojne linije ni povijesnog puta kojim je povučena. To dvoje nije na mnogim jezicima ostavilo tako postojan trag kao na hrvatskom – i to počev od samog naziva. Zbog ograničenog opsega ovoga rada osvrt na problematiku naziva jezika slijedi u kratkim crtama i s ciljem objašnjenja usporedne uporabe bliskoznačnica.

„**Hrvatski književni jezik** – a) naziv za sve stilizacije hrvatskoga jezika³⁰ (...) kojima su od kasnoga srednjega vijeka pisana djela hrvatske književnosti i pismenosti; b) hrvatski standardni jezik.“

(Samardžija i Selak 2001: 237-238, podvukla M. Z.)

Ocertani problem korištenog nazivlja uvelike nadilazi opseg ovoga rada i nadovezuje se na složenu društvenu i politiku povijest XX. stoljeća. U najkraćim crtama može biti izložen kao što to čine Stolac (2006: 307), Silić (2006: 35 – v. Tablicu II) i Mićanović (2006: 559 ff.). U ovom se radu pojam „hrvatski jezik“ uglavnom rabi kao naziv nadređen „hrvatskom književnom jeziku“ i „standardnom hrvatskom jeziku“. Oba su ova naziva uglavnom međusobno zamjenjiva jer se odnose na istu jezičnu građu, no to ne mora biti slučaj jer ih se može i razlikovati:

Hrvatski jezik
podliježe jezičnim zakonitostima kao <i>sustav</i> ;
podliježe društveno-jezičnim zakonitostima kao <i>standardni jezik</i> te
podliježe društveno-jezičnim zakonitostima kao <i>književni jezik</i> ;
podliježe književno-jezičnim zakonitostima kao <i>jezik hrvatske književnosti</i> .

Tablica II: *Raslojenost naziva „hrvatski jezik“.*

³⁰ Usp. „*Hrvatski jezik* – zajednički naziv za sve one južnoslavenske govore (idiome) i sve na njima zasnovane pisane (književne) jezike kojima su se u prošlosti služili ili se i danas služe Hrvati; jezik hrvatskoga naroda u ukupnosti svojih ostvaraja...“ (Samardžija i Selak 2001: 237). Zanimljiv komentar u osvrtu na razlike između „narodnoga“ i „književnoga“ jezika dao je još 1945. Antun Mayer: „Svakako je ono pravilo, da svaki jezik treba imati svoj književni govor, dovelo do toga, da su razni predstavnici znanosti na temelju dialektoloških iztraživanja htjeli odrediti pripadnost ovog ili onog kraja nekome narodu, a ne također i na temelju poviestnog i kulturnog razvoja i narodne svijesti, pa prema tome htjeli odlučiti, i kojim će se književnim jezikom neki kraj služiti. Tako je među ostalim i slavistika, ustanovivši s čisto jezičnim kriterijima, koliko ima slavenskih naroda, smatrala, da tim znanstvenim spoznajama mora točno odgovarati i zbilja, ne uviđajući da i kod stvaranja književnog jezika nisu uvijek odlučivale samo izključivo jezične komponente.“ (Mayer 1999: 85)

4. Analiza: kontrasti rješenja

Učiniti teoriju dovoljno širokom znači učiniti je preširokom da bi funkcionirala.

Nelson Goodman (2002: 33)

U prikazu koji slijedi do izražaja će doći koncepcijske razlike proučavanih priručnika. S obzirom na to, raspored bi iznesene raščlambe mogao biti i drugačiji, no iznesen je u odabranom rasporedu radi preglednosti i jednostavnosti. Nadalje, tradicionalni gramatički nazivi predstavljaju kritički pogled na prikaz pojedine jezične razine – kod kojih se među odabranim priručnicima ne može staviti znak jednakosti, niti zaključiti da se pod istim nazivom podrazumijeva isti sadržaj.

I. Glasoslovlje³¹

a) *Hrvatska gramatika* donosi cjelovit prikaz fonetike i fonologije hrvatskoga jezika, objašnjavajući njihov složen međusoban odnos s naglaskom na zajedničko područje proučavanja. Fonetika je pritom određena kao jezikoslovna disciplina koja proučava funkcionalna artikulacijsko-akustička svojstva glasova kao najmanjih segmenata izgovorene riječi (usp. Simeon 1969/1: 413). Fonologija se, s druge strane, bavi proučavanjem fonema, koji su određeni kao jedinice bez vlastitoga značenja čija je uloga isključivo razlikovna, pa stoga ulaze u opreke, te su u govoru predstavljeni glasovima (usp. Barić i dr. 1997: 39, 53, 41), i alofona, koji su njihove izgovorne varijante (usp. 1997: 40).³² Primjerima slobodnih i kombinatornih varijanti te prikazom četiriju tipova odnosa fonema i njihovih glasovnih ostvarenja autorica se potom okreće svojstvima glasova,³³ odnosno fonetskoj problematici u užem smislu.

Opis prolaska zračne struje kroz govorne organe, grafički prikaz te tumačenje uloge govornih organa prethode pomnoj analizi 11 akustičkih obilježja relevantnih za glasove

³¹ *Hrvatska gramatika* fonologiju i fonetiku donosi u 211 članaka na 54 stranice (Vesna Zečević) – od čega morfonologija zauzima 85 članaka i 17 stranica (Vesna Zečević i Eugenija Barić). *Gramatika hrvatskoga jezika* fonologijsku problematiku donosi u 137 članaka na 22 stranice.

³² „Odnosi su između fonema i njihovih glasovnih ostvarenja različiti.“ (Barić i dr. 1997: 42)

³³ „Njih je prema 11 pari relevantnih razlikovnih obilježja novoštokavske izgovorne norme 32.“ (Barić i dr. 1997: 44) *Hrvatska gramatika* kasnije donosi i cjelovit tablični prikaz triju fonemskih razreda – samoglasnika (vokala), odnosno suglasnika (sonanata i šumnika), pri čemu su prvi slogotvorni, a drugi nisu.

hrvatskoga jezika, sažetaj u tabličnom prikazu.³⁴ Artikulacijom uvjetovana podjela na samoglasnike i suglasnike prethodi daljnjim podjelama glasova temeljem nekoliko kriterija te je također sažeta u tabličnom³⁵ i grafičkom prikazu.

Glasovnom nizu u fonologiji odgovaraju fonemski skupovi čija je raspodjela predmetom primjerima iscrpne analize. Slog je definiran kao od slogotvornih i neslogotvornih glasova sastavljena jedinica (usp. 1997: 55)³⁶ čiji sastav određuje slogovna granica. Autorica donosi prikaze ograničenja raspodjele fonema u hrvatskome jeziku s obzirom na suglasničke skupine i njihov položaj u riječi. Posebna pažnja posvećena je ograničenjima u raspodjeli suglasnika s obzirom na zvučnost, mjesto tvorbe te ista ili slična artikulacijska svojstva.

Složenoj morfonološkoj problematici prethodi prikaz grafijskih rješenja i prozodijskih obilježja riječi hrvatskoga jezika. Prikaz slijede primjeri različitih naglasaka uvjetovanih relativno slobodnom raspodjelom (usp. 1997: 69-70),³⁷ s posebnim naglaskom na funkcionalnosti opisanih nadodsječnih svojstava.

Odredivši morfonologiju kao „dio gramatike koji proučava fonemski sastav morfema i međusobne veze između strukture morfema i njihova funkcioniranja“ (Barić i dr. 1997: 76), *Hrvatska gramatika* promjene u fonemskom sastavu morfema dosljedno tumači i u odjeljku o morfonologiji,³⁸ i u kasnijem (često prevedenom) pregledu povijesnih jezičnih promjena, koji je za ovu problematiku vrlo značajan.³⁹

³⁴ Obilježje se označava kao prisutno (+), odsutno (-) ili irelevantno (0).

³⁵ Samoglasnici se dijele s obzirom na vodoravni položaj jezika, stupanj uzdignutosti jezika, odnosno sudjelovanje usana. Suglasnici se dijele prema mjestu artikulacije, s obzirom na položaj govornih organa, odnosno prema načinu prolaska zračne struje. Usp. Barić i dr. (1997: 48, 52).

³⁶ Spomenuti su i tzv. sonantni samoglasnici te nefonemski, neutralni suglasnik šva.

³⁷ Naglasak „ritmički i melodijski oživljava govor unoseći u njega opreke po silini, tonu i trajanju. Te se opreke, kombinirane u naglascima, izražavaju prozodijskim jedinicama.“ (Barić i dr. 1997: 73) Za razliku od četiriju naglasaka koji u riječi mogu dolaziti samostalno, zanaglasna dužina to ne može. Usp. Barić i dr. (1997: 69).

³⁸ „Budući da fonologiju zanima fonemski sastav morfema, a morfologiju i tvorbu riječi njihovo funkcioniranje i njihove međusobne veze, promjene u izrazu morfema, morfu, opisuju se i u fonologiji, i u morfologiji, i u tvorbi riječi.“ (Barić i dr. 1997: 76)

³⁹ Težište ovoga rada nije na interpretaciji dijakronijskoga aspekta jezičnoga sustava, no na njega se mora upozoriti. Nemali broj primjera očitih jezičnih promjena postaje teško objašnjiv ako se isključi dijakronijski kontinuitet jezičnoga sustava kojega su dio; ponekad samo starije stanje u jeziku otkriva razlog zašto je riječ o jednome, a ne o drugome, jer „rezultati su se prve palatalizacije izjednačili s rezultatima jotacije“ (Barić i dr. 1997: 616). Na primjer, tvorbeno uvjetovana alternacija *g/ž* moguća je u slučaju palatalizacije (i to, prema 1997: 73, ispred pridjevskog sufiksa *-nī* kao u *bubreg : bubrežni*) ili jotacije (1997: 85, ispred pridjevskog sufiksa *-ast* kao u *bubreg : bubrežast*). Bez znanja da je u *bubrežni* sufiks bio

„Samoglasničke se alternacije dijele kao i alternacije općenito na one koje su uvjetovane fonemskom okolinom, tj. pravilima o raspodjeli fonema, i one koje su uvjetovane morfološkim i tvorbenim kategorijama. Stoga su prve karakteristične za samostalan razvoj pojedinih jezika, dok druge vuku korijen iz indoeuropske epohe. Neke od njih i danas su u jeziku žive, druge to odavno više nisu.“ (1997: 609)

„Pojava je zakonita u istoj kategoriji.“ (1997: 76)

Ovdje navedeni osvrt na razvoj fonološkoga sustava hrvatskoga jezika jamči, dakle, ne samo njegov kontinuitet, nego i stabilnost, kao i motiviranost opisanoga modela promjene. Sinkrono proučavanje jezika ponekad se ne obazire na činjenicu da su jezične promjene ograničene prostorno i vremenski, zbog čega pri opisu suvremenoga jezičnoga stanja može doći do dvostrukosti ili neujednačenosti, te da pri opisu govorimo ne o iznimkama, nego o uvijek novim pravilima. Toga se u morfonologiji drži i *Hrvatska gramatika*.⁴⁰ Sve su alternacije opisane modelski (npr. *h/s*) s preciznim navodima morfoloških i tvorbenih kategorija koje zahvaćaju te s primjerima u kojima se ne model ne primjenjuje. Kao fonološki su uvjetovane alternacije navedena jednačenja suglasnika po zvučnosti, jednačenja suglasnika po mjestu tvorbe te ispadanje suglasnika, što u cijelosti odgovara promjenama ranije navedenima u ograničenjima u raspodjeli fonema. Morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije uvode se kao dodatno tvorbeno i morfološko sredstvo (usp. 1997: 77), i to redom: nepostojani samoglasnici, prijeglas, proširivanje, vokalizacija, palatalizacija, sibilizacija, jotacija, ispadanje suglasnika i sloga, alternacije suglasničkih skupova te alternacije refleksa jata. S gledišta morfologije i tvorbe na kraju se odjeljka o morfonologiji tumače i promjene u naglasku prednaglasnica, odnosno pomicanje naglaska.

b) *Gramatika hrvatskoga jezika* u svome prvom dijelu naslovljenom „Fonologija“ glas određuje kao najmanju artikulacijsku i akustičku jedinicu koja se može izdvojiti iz izgovorene riječi (Silić i Pranjković 2005: 11). Jezikoslovna disciplina koja se bavi glasovima jest fonetika, čijim se dijelom uz artikulacijsku fonetiku i akustičku fonetiku smatra i funkcionalna fonetika, odnosno fonologija, koja se bavi proučavanjem razlikovnih svojstava glasova.

-*bnb*, odnosno da je palatalizaciju izazvao poluglas (*gb* > *žb*) koji je kasnije ispaao, nemamo razvidnu logiku morfonološke alternacije, već samo slabo motiviran model koji je uzrok samome sebi.

⁴⁰ „Morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije ostaci su procesa koji su djelovali u najranijoj fazi razvoja hrvatskoga jezika.“ (Barić i dr. 1997: 91) Tek na kraju odjeljka navode se i precizne uputnice na poglavlje o povijesnom razvoju.

Nazivlje se određuje ukratko i ne na početku opisa: alofoni su, na primjer, definirani kao zvukovi koji pripadaju jednom te istom glasu – fonemu (2005: 17).⁴¹ Težište obrade glasova nije na opisu govornoga aparata, već na praktičnoj podjeli i razlikovnim obilježjima koja ona podrazumijeva.⁴² Tablično je prikazano 10 relevantnih obilježja glasova⁴³ koja se potom koriste pri tumačenju razjednačavanja i izjednačavanja glasova – dapače, ona su temelj daljnje opisa. Razgraničena su segmentna od suprasegmentnih obilježja te segmentni fonemi, po redoslijedu poredani u govorni lanac, od suprasegmentnih fonema.

Slog je definiran kao najkraći odsječak govornoga lanca koji čini jedan ili više fonema. (2005: 21); dakako, broj slogova u riječi određen je brojem samoglasničkih fonema. Zona sloga značajna je pri određivanju pravila o raspodjeli fonema koja uzrokuju artikulacijska i akustička svojstva glasova (2005: 22). Na slogovnim, odnosno morfemskim granicama,⁴⁴ dolazi do promjena koje se navode prema mjestu i karakteru granice – fuzijskom koji promjene dopušta, i aglutinacijskom koji to ne čini. Prema položaju granice, glasovne promjene dijele se na (raspored navođenja izmijenjen je s ciljem preglednosti popisa): izjednačavanje po zvučnosti i izjednačavanjem po mjestu izgovora⁴⁵ (na granici prefiksalnoga morfema i osnove, osnove i sufiksalnoga morfema), umetanje *a* (na granici osnove i sufiksalnoga morfema), reflekse glasa jata (u korijenskom morfemu), palatalizaciju i sibilizaciju⁴⁶ (obje u korijenskom morfemu), jotaciju i umetnuto *l* (u korijenskom morfemu).

⁴¹ Usp. „glas *m* (...) Fonem se može staviti nasuprot glasu samo u funkcionalnom smislu, jer svaki izgovor fonema u govoru jest glas, pa se fonemi i glasovi mogu karakterizirati svima fonetičkim svojstvima: i bezvučnošću, i zatvorenošću, itd. (Simeon 1969/1: 413) Izrijekom navedeno u opisu glasovnih promjena: „Odsada ćemo se umjesto pojma 'fonem' služiti pojmom 'glas', pa onda i pojmovima 'samoglasnik' i 'suglasnik'.“ (Silić i Pranjković 2005: 24)

⁴² *Gramatika hrvatskoga jezika* vrlo šturo navodi kriterije podjele: prema mjestu tvorbe, po karakteru zapreke (samoglasnici i suglasnici) te položaju glasiljki (zvučni i bezvučni – ostvareni u sustavu, ali i neostvareni u ustrojstvu).

⁴³ Spram *Hrvatske gramatike* ne navodi se akutnost.

⁴⁴ Od promjena na slogovnim granicama spominju se nepostojano *a* i ispadanje. Valja napomenuti kako se morfem, čije se granice obrazlažu u morfonologiji (Silić i Pranjković 2005: 23), kao jedinica određuje tek u morfologiji (2005: 37).

⁴⁵ Značajna promjena u odnosu na *Hrvatsku gramatiku*, koja navodi jednačenje (asimilaciju) po mjestu tvorbe. Općenito je nazivlje revidirano u fonologiji *Gramatike hrvatskoga jezika* – usp. i nezvučni spram običnijega bezvučni (Silić i Pranjković 2005: 24) te palatalizaciju po mjestu tvorbe (2005: 100), a v. sljedeću bilješku.

⁴⁶ Navedenu i kao prvu palatalizaciju koja se razlikuje od druge i treće palatalizacije, koje zajedno nazivamo sibilizacijom (usp. Silić i Pranjković 2005: 28 spram točnog navoda u 2005: 99). Uvođenje pojmova koji se redovito koriste pri opisima povijesnoga razvoja jezičnoga sustava u opis suvremenoga jezika ne držim nužnim, pogotovo ako se koriste u drugačijem značenju, što ovdje jest slučaj. Usp. o drugoj palatalizaciji: „Kako su rezultati *te*

Posebno su navedeni primjeri u kojima se navedene promjene očituju samo u izgovoru, poput onih na granicama nenaglašene i naglašene riječi, odnosno naglašene i nenaglašene riječi, te primjeri u kojima do očekivane promjene ne dolazi.

Zaključno valja dodati da je, kao fonološka pojava na morfološkom planu, naglasak također pregledno prikazan u okviru morfonologije, s osvrtom na raspodjelu naglasaka u koju su uključeni i štokavski sustav te razgovorni stil. Grafija se pak spominje tek uzgredno; grafijska rješenja nisu detaljnije obrađena.

c) Usporedimo li dakle rješenja ponudena u okviru obje fonologije:

- relevantna obilježja glasova i fonema:

fonem /n/ ili glas [n]	- vokalski	+ nazalni	0 difuzni
	- šumni	+ akutski ⁴⁷	0 neprekidni
	- kompaktni		0 zvučni
	- gravisni		0 stridentni
			0 napeti ⁴⁸

Tablica III: Relevantna obilježja fonema i glasova.

- uzorak morfonoloških promjena – jotacija:

„Jotacija je zamjenjivanje nepalatalnoga suglasnika palatalnim suglasnikom, a suglasnika /p, b, m, v, f/ suglasničkim skupovima /pʎ, bʎ, mʎ, vʎ, fʎ/, i to u I. jd., prezentu, pridjevu trpnom, komparativu i ispred pojedinih sufikasa...

inf. *strúgati* – pz. *strúžēm*...“ (Barić i dr. 1997: 84)

„Suglasnici se *b, c, f, g, h, k, l, m, n, p, s, t, v* i *z* u kontaktu sa suglasnikom *j* u sufiksanim morfemima stapaju s njime u suglasnike i suglasničke skupove *bj, č, flj, ž, š, č, lj, mlj, nj, plj, š. ć, vlj* i *ž*...

pomag(ati) + jē(m) > pomažem [pòmāžēm]...“ (Silić i Pranjković 2005: 29)

palatalizacije (ukosila M. Z.) sibilanti, poznata je i pod nazivom sibilizacija... U znanosti nije riješeno pitanje da li je starija druga ili treća palatalizacija.“ (Barić i dr. 1997: 617)

⁴⁷ Kao što je ranije navedeno, obilježje akutnosti navodi se prema Barić i dr. 1997, ne i Silić i Pranjković 2005.

⁴⁸ Navedeno prema tabličnim prikazima u Barić i dr. (1997: 54, fonem) te Silić i Pranjković (2005: 16, glas), s oznakom 0 prema Barić i dr., odnosno ranijoj bilješci.

Sukladno već rečenom, može se zaključiti kako u prikazu razina fonetike i fonologije *Hrvatska gramatika* ne zaostaje za *Gramatikom hrvatskoga jezika* unatoč povećoj razlici u godinama objavljivanja koje jamče kvalitativni iskorak unaprijed.

II. Oblikoslovlje s oblikotvorjem⁴⁹

a) *Hrvatska gramatika* svoj pregled morfologije hrvatskoga jezika otvara odredbom riječi kao najmanje samostalne jezične jedinice te morfema kao najmanjega odsječka kojemu je pridruženo značenje (Barić i dr. 1997: 216-217).⁵⁰ Kratka napomena o ulančavanju (1997: 97) jedinica u veće i složenije cjeline pregledno ocrtava razinsku podjelu jezičnoga sustava po kojemu je morfemu mjesto upravo između fonema i riječi kao premjestivoj, segmentnoj jedinici govornoga lanca,⁵¹ odnosno u sintagmatskom smislu.⁵² Napomena da je i izostanak morfema također oznaka odgovara u radu ranije opisanom odnosu kategorije i njezinih obilježja. (1997: 96)

Pojam „gramatički“ kao dio gramatičkoga nazivlja u morfološkom je opisu jezika učestao, a iznimka nije ni takav opis u *Hrvatskoj gramatici*. U izlaganju se kao dio naziva javlja „gramatičko značenje“ koje po promjenjivosti stoji u opreci s leksičkim značenjem riječi, koje je stalno. „Gramatičke osobine“ označavaju pak ono što ovaj rad naziva gramatičkim kategorijama, dok su „leksičke osobine“ ono što se navodi kao semantičke kategorije. Vrste se riječi ne tumače kao zasebne kategorije, već je svakoj pojedinoj vrsti pridružena odgovarajuća semantička i (ili) gramatička kategorija.⁵³ Značenje je u temelju početne podjele vrsta riječi na

⁴⁹ *Hrvatska gramatika* morfologiju i tvorbu donosi u odvojenim poglavljima – prvu u 576 članaka na 189 stranica (Slavko Pavešić i Mijo Lončarić), drugu u 389 članaka na 104 stranice (Eugenija Barić). *Gramatika hrvatskoga jezika* problematiku morfologije i tvorbe izlaže u 526 članaka na 143 stranice, od čega tvorba zauzima 145 članaka i 34 stranice.

⁵⁰ Dosljednosti radi valja navesti kako je izraz morfema morf, a njegove su inačice alomorfi. Nadalje, autori razlikuju korijenske (leksičke) morfeme od afikslnih morfema (prefikasa, sufikasa, infikasa te nastavaka). Usp. Barić i dr. (1997: 97).

⁵¹ „Morfemi se, dakle, povezuju u riječi, riječi u rečenice, rečenice u diskurz.“ Ovaj navod je osim zbog susljednosti razina jezičnoga sustava značajan zbog sintaktičke perspektive koju naznačuje (Barić i dr. 1997: 97) i po kojoj se ova gramatika razlikuje od drugoga prikaza jezičnoga sustava koji je predmet ovoga rada. No o tome kasnije.

⁵² Usp. i „U paradigmatskom smislu riječ je kao dio rječničkoga blaga skup oblika koji se odnose na isti pojam, tj. paradigma jedne riječi.“ (Barić i dr. 1997: 98).

⁵³ Usp. i „Imenicama je svojstvena kategorija predmetnosti“ (Barić i dr. 1997: 100) spram „Glagoli... Karakteriziraju ih kategorije vida, lica, načina, vremena i stanja.“ (1997: 222)

6 punoznačnih i 4 odnošajne (pomoćne, gramatičke) vrste:⁵⁴ prvima pripadaju imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice, prilozi i glagoli, dok se među druge ubrajaju prijedlozi, veznici, čestice i uzvici. Morfološki opis svake od navedenih vrsta riječi u *Hrvatskoj gramatici* prije svega karakteriziraju iscrpnost i dosljednost⁵⁵ te bogat fond primjera prikazanih tablično ili u listama. Tako na primjer pregled sklonidbe imenica prema morfološko-naglasnim tipovima obuhvaća 360 promjena imenica raspoređenih po vrstama sklonidbe,⁵⁶ rodu te naglasku (usp. jednakosložne i nejednakosložne promjene). Označene su dublete i objašnjeni otkloni, dvostrukosti i alternativna pravila, s posebnom pažnjom posvećenom naglascima. Drugi opsegom najveći morfološki opis bavi se glagolima, njihovim kategorijama i oblicima. Grupirani su po značenju te podijeljeni na 7 morfoloških vrsta⁵⁷ koje predstavljaju polazište za detaljan prikaz oblika te sustavno tumačenje alternacija. Predmetom morfološkoga opisa su i preostale vrste riječi kod kojih se podjela vrši prema značenju (punoznačne riječi te prijedlozi) i funkciji, odnosno službi (punoznačne i odnošajne riječi).

Opis tvorbe u hrvatskome jeziku po mom je mišljenju najpreglednije strukturirana cjelina u cijelome priručniku čija vrijednost i uvidi nisu osporivi ni više od trideset godina nakon objavljivanja. Odredbom tvorbe kao dijela gramatike „koji proučava tvorbenu strukturu dosadašnjih riječi dajući pravila za tvorbu novih riječi“ (1997: 285) te razlikovanjem osnovne riječi i tvorenice između kojih se uspostavlja tvorbena, to jest izrazna i sadržajna veza, te vlada odnos motivacije, dolazi se do opreke motiviranih, tvorbenih riječi i nemotiviranih,

⁵⁴ Punoznačne riječi dijele se nadalje na statične (koje odnose onoga što znače mogu iskazati dvama skupovima oblika – deklinacijom ili komparacijom) te dinamične riječi (koje iskazuju tijek, i to skupom oblika zvanim konjugacija). V. Barić i dr. (1997: 99). Naznačeno je da punoznačne riječi mogu biti djelomično promjenjive, što ukazuje na strukturalističku postavku da su paradigme modeli na razini potencije. Usp. Silić i Pranjković (2005: 276).

⁵⁵ Iznimke, dakako, postoje, i s obzirom na opseg građe nisu rijetke; često je riječ o nečemu što se moglo preciznije izraziti, poput imenice koja „znači i što živo i što neživo“ (Barić i dr. 1997: 104) ili imenice *večer* koja „može biti muškog roda... ali je većinom ženskog roda...“ (1975: 144), itd.

⁵⁶ „Za tvorbu oblika imenica služe nastavci triju vrsta, koje se prema nastavku u gen. jedn. zovu vrsta a, vrsta e, vrsta i. Po vrsti *a* sklanjanju se imenice muškoga i srednjeg roda, po vrsti *e* većinom imenice ženskoga roda i neke muškoga, a po vrsti *i* imenice ženskoga roda.“ (Barić i dr. 1997: 103) Organizacijsko načelo opisa sklonidbe imenica je stoga morfološko, tj. paradigmatičko. Osim imeničke sklonidbe, kao modelski tip promjene imenskih riječi *Hrvatska gramatika* kod pridjeva i zamjenica uz pojam „imenička promjena“ (koji se referira na imeničku vrstu *e*) koristi i „pridjevsko-zamjenička promjena“, to jest „pridjevska promjena“ i „zamjenička promjena“. (1997: 175, 177)

⁵⁷ Ukupan broj vrsta i razreda, ako se nepravilni glagoli uzmu kao posebna vrsta, je 16. Organizacijsko načelo opisa sprezanja glagola po oblicima je također morfološko (infinitiv : prezent).

netvorbenih riječi.⁵⁸ Primjerima semantičkih preoblika, temeljnim pojmom tvorbenoga uzorka te odredbama tvorbene osnove, korijena i tvorbene porodice⁵⁹ dolazi se do tvorbene analize te tvorbenoga šava, prefiksa, sufiksa i interfiksa.⁶⁰ Kao temeljne tvorbene načine *Hrvatska gramatika* navodi izvođenje i slaganje. Pod izvedenice se ubrajaju tvorenice nastale sufiksalsnom tvorbom, prefiksalsnom tvorbom (iako se prema gramatičkoj tradiciji prefiksalsne tvorenice nazivaju složenicama, usp. Barić i dr. 1997: 295) i prefiksalsno-sufiksalsnom tvorbom, dok se među složenice ubrajaju nesufiksalsne složenice, polusloženice, sufiksalsne složenice i sraslice.⁶¹ Opisom tvorbenoga značenja kao temelja razvrstavanja tvorenica u značenjske skupine ili značenjske kategorije autorica potom s teorijskog opisa prelazi na opis tvorbe riječi koji je strukturiran po vrstama riječi, tvorbenom načinu te značenju prefikasa i sufikasa, posebno istaknuvši tvorenice s obilježenim značenjem.⁶² Tvorbeni opis upotpunjen je opsežnim, ali vrlo preglednim tabličnim prikazima opisanih tvorbenih načina (imenica, pridjeva, glagola i priloga).

b) *Gramatika hrvatskoga jezika* svoj prikaz morfologije hrvatskoga jezika započinje odredbom morfema kao temeljne jedinice u kojoj je izrazu suprotstavljen sadržaj, odnosno kao najmanju jedinicu jezika koja ima svoje značenje (Silić i Pranjković 2005: 37).⁶³ Odmah potom slijedi ključna odredba gramatičke kategorije kao razreda (klase) „u koji se uvrštavaju riječi ili oblici riječi prema svojoj tvorbi ili funkciji.“ (2005: 37) Morfološke „kategorije riječi“ u ovome su radu kategorije vrsta riječi, kao što se i navodi (2005: 39); morfološke kategorije broja, padeža, roda, vida, stanja, lica vremena i načina pripadaju gramatičkim kategorijama. Sintaktička „kategorija članova rečenice“ odgovara kategoriji rečeničnih dijelova; konačno, kategorije rečenice koje se mogu uklopiti u ranije navedenu raščlambu kategorija, dakako na sintaktičkoj razini. *Gramatika hrvatskoga jezika* eksplicira njihov značaj (2005: 38):

⁵⁸ Kasnije ih Barić (1997: 291) određuje kao jednostavne i nedjeljive, npr. *dom*.

⁵⁹ „Sve riječi koje imaju zajednički niz glasova i značenjsku vezu čine rječotvornu ili tvorbenu porodicu. Broj članova takve porodice ovisan je o tvorbenim mogućnostima pojedinog jezika i o komunikacijskim potrebama.“ (Barić i dr. 1997: 289)

⁶⁰ „Pri preobličavanju rastavljamo sadržaj tvorenice na dijelove, a u tvorbenoj analizi to činimo s njezinim izrazom.“ (Barić i dr. 1997: 292)

⁶¹ Barić i dr. donosi tvorbeni opis složenih skraćenica te primjere preobrazbe te upozorava na analošku tvorbu i analoški uzorak (usp. 1997: 302-303).

⁶² Organizacijsko načelo opisa tvorbe novih riječi je stoga morfološko i tvorbeno.

⁶³ Dosljednosti radi valja navesti da se, analogno nazivima fon, fonem i alofon, na samome početku gramatičkoga opisa tumače morf, morfem i alomorf. Pri odredbi discipline koja ih proučava uvode se pojmovi morфона i alomorfona. Usp. Silić i Pranjković 2005: 37.

„Morfološke kategorije i sintaktičke kategorije zajedno čine gramatiku.“

Značenje je u temelju početne podjele vrsta riječi na 5 vrsta riječi koje imaju samostalno značenje i 5 vrsta koje imaju nesamostalno značenje:⁶⁴ prvima pripadaju imenice, pridjevi, brojevi, prilozi i glagoli, dok se među druge ubrajaju zamjenice, prijedlozi, veznici, čestice i uzvici. U opisu glagola naznačen je opseg novina u *Gramatici hrvatskoga jezika*. Podijeljeni su u 6 morfoloških vrsta,⁶⁵ odnosno prema kategoriji vida i glagolskovidskim značenjima⁶⁶ te opisani sažetim pregledom oblika i njihove uporabe, s tabličnim prikazima spreznja. Morfološki opis imenica obuhvaća 44 primjera imeničke sklonidbe raspoređenih prema rodu, semantici (npr. kategoriji živosti) te tvorbenom uzorku, odnosno sufiksima.⁶⁷ Posebna je pažnja posvećena alternativnim oblicima izazvanim glasovnim promjenama. U morfološkom opisu pak preostalih samoznačnica, to jest zamjenica, pridjeva i brojeva, uglavnom ne dolazi do odstupanja od ranijih gramatičkih opisa. No, važno je naglasiti da suznačnice nisu predmetom detaljnijega morfološkog opisa; njihove značajke valja potražiti u sintaksi *Gramatike hrvatskoga jezika*.

Razlikovanjem oblikotvorne od rječotvorne osnove *Gramatika hrvatskoga jezika* započinje opis tvorbe riječi koji je strukturiran po vrstama riječi, tvorbenom načinu te značenju prefikasa i sufikasa.⁶⁸ Opisani uzorci tvorbe su prefiksalna tvorba, sufiksalna tvorba te prefiksarno-sufiksalna tvorba (sva tri načina na primjeru glagola, imenica, pridjeva i

⁶⁴ „Vrste riječi koje imaju nesamostalno značenje ne mogu stajati samostalno. One su pridružene bilo samostalnim vrstama riječi bilo rečenici.“ (Silić i Pranjković 2005: 39). Ranijoj podjeli riječi na punoznačne i odnošajne riječi ovdje odgovara podjela na samoznačnice i suznačnice. (2005: 40).

⁶⁵ Ukupan broj vrsta i razreda, uz izuzetak nekoliko glagola koji nisu svrstani, je 29. Organizacijsko načelo opisa spreznja glagola po oblicima je pritom morfološko (infinitiv : prezent). Novina je odredba glagolske osnove, u ranijim prikazima opisane kao infinitivne / infinitivno-aoristne ili prezentske (v. Barić i dr. 1997: 234): „Svaki glagolski oblik ima svoju osnovu... Polazišna je osnova za neke oblike infinitivna, a za neke prezentska.“ (Silić i Pranjković 2005: 41)

⁶⁶ Barić i dr. sličnu podjelu glagola određuju kao semantičku, odnosno po vrstama radnji (1997: 223-225).

⁶⁷ Organizacijsko načelo opisa sklonidbe imenica je stoga morfološko i semantičko.

⁶⁸ Organizacijsko načelo opisa tvorbe novih riječi je stoga morfološko i tvorbeno.

Valja naglasiti kako Silić i Pranjković (2005: 152) razlikuju prefiks od prefiksoida (npr. u ranijim priručnicima poznatog vezanog leksičkog morfema) te sufiks od sufiksoida (npr. sufiksoida djelatnosti). Pregled donose uz pomoć preciznih semantičkih skupina riječi, no odredba izostaje, što nije slučaj u Barić i dr. (1997: 289): „Međutim, navedeni glasovni nizovi ne modificiraju značenje riječi uz koju dolaze, nego ga konkretiziraju.“

priloga) kao i složenička tvorba⁶⁹ (na primjeru pridjeva). Pregledno su i razumljivo objašnjene tvorbene sastavnice stranoga podrijetla, pri čemu je poseban naglasak stavljen na one iz klasične starine.⁷⁰

c) Opseg ovoga rada ne dozvoljava produblјivanje analize elementima koji nisu usko vezani uz promatranu jezičnu razinu. Unatoč brojnim razlikama u pristupu i obradi jezične građe, obje morfologije dijele i neke sličnosti. Tako je, na primjer, iz priloženih podjela razvidno da se neke skupine riječi opisuju semantičkim i gramatičkim kategorijama, dok se druge opisuje uglavnom funkcionalno (jer u njima dolazi do značenjskih ograničenja: ovisno o priručniku, te riječi nemaju puno, odnosno imaju nesamostalno značenje). Može se primijetiti da u takvu pristupu obje morfologije slijede tradicionalnu gramatiku.⁷¹

Sličnosti u rješenjima koja donose oba priručnika očekivani su ishod s obzirom na činjenicu da obje morfologije opisuju i donose pregled istoga, odnosno hrvatskoga jezika. Dolazi li do razlika, one uglavnom nisu na načelnoj razini. Oba se morfološka opisa razlikuju uglavnom u detaljima; nisu lišeni nejasnoća niti manjkavosti. Ograničenjima unatoč, prikaz rješenja ponuđenih u obje morfologije jasno ukazuje na strukturna obilježja gramatike hrvatskoga jezika kao sustava,⁷² što se pregledno može prikazati i tablično, kao na sljedećim stranicama.

⁶⁹ Riječ je o pridjevu koji nastaje od jedne ili više osnova, a ovisno o značenju (koje prati naglasak) složeničke su jednopojmovne, dvopojmovne ili višepojmovne (usp. Silić i Pranjković 2005: 177).

⁷⁰ *Gramatika hrvatskoga jezika* uvelike se oslanja na internacionalizme i nazivlje tradicionalnih gramatika koje podrijetlo imaju u latinskom jeziku klasične starine, što čitateljima koji u njemu nisu „potkovani“ može biti od velike pomoći. Naličje toga pristupa na djelu je u pojmovnom kazalu na kraju priručnika: probrani pojmovi navode se abecedno, rijetko u hrvatskom liku. Ne mogu poreći da sam neke pojmove tražila više no jednom. *Hrvatska gramatika* pak nerijetko navodi sve relevantne pojmove pri odredbi pojedinoga, te ponekad navodi i brojčano više naziva stranoga podrijetla, no zauzvrat u opsežnom kazalu pojmova ima vrlo dobro razrađen sustav uputnica koje čitatelja navode na traženi pojam.

⁷¹ „U tradicionalnoj gramatici vrste riječi podijeljene su prema leksičkom, a ne prema gramatičkom značenju riječi (npr. prvi, drugi, treći spadaju u brojeve, premda su po funkciji pridjevi).“ (Simeon II/1969: 735) Slično i *Hrvatska gramatika*: „Sufiksima se mogu smatrati i elementi za tvorbu glagolskih pridjeva, radnog i trpnog, glagolskih priloga, sadašnjeg i prošlog, kao i elementi za tvorbu komparativa pridjeva i priloga.“ (Barić i dr. 1997: 294)

Valja istaknuti da se u Silić i Pranjković (2005: 145) redni brojevi opisuju tvorbeno (sufiksacijom s -ī), a brojevi pridjevi kao pridjevi, te se donosi i sklonidba potonjih. U Barić i dr. (1997: 218, 220) redni brojevi „imaju oblike određenoga pridjeva“, a brojni pridjevi „imaju oblike kao pridjevske zamjenice“.

⁷² Priložen tablični prikaz izrađen je na temelju definicija u proučavanim priručnicima. Za slična rješenja v. Marković 2012. i Pranjković 2013.

vrsta riječi	funkcija	semantička kategorija	gramatičke kategorije
brojevi	izricanje količine ili redosljeda predmeta	količina ^I	rod ^{II}
			broj ^{III}
			padež ^{IV}
čestice	izricanje stava govornika ^V	modalnost	0
glagoli	izricanje procesa, radnje, stanja, zbivanja	radnja	broj
			lice
			vrijeme
			način
			stanje
			vid
			prijelaznost
			rod ^{VI}
			povratnost
			valentnost
			rekcija ^{VII}
			imenice
broj			
padež			
pridjevi	izricanje svojstava predmeta	svojstvo	rod
			broj
			padež
			vid
			stupanj ^{VIII}
prijedlozi	izricanje odnosa među predmetima	odnos	0
prilozi	bliža odredba drugih riječi	okolnost	stupanj ^{IX}
uzvici	izricanje osjećaja ^X	ekspresivnost	0
veznici	povezivanje riječi i rečenica	povezivanje	0
zamjenice	označavanje predmeta bez imenovanja	zamjena ^{XI}	rod
			broj
			padež
			lice ^{XII}

Tablica IV: Kategorijalne odrednice vrsta riječi, popraćene bilješkama.

^I Pranjković kao kategorijalnu odrednicu predlaže kvantitativnost (2013: 26).

^{II} Prema Barić i dr. (1997: 215), glavni brojevi od jedan do četiri „imaju više oblika“ te se ubrajaju među promjenjive riječi. Višečlani pak brojevi sadržavaju akuzativni oblik jednostavnoga broja, „ako ga ima“. Silić i Pranjković (2005: 141) za jedan navode da „ima svojstva pridjeva“, a za glavne brojeve do pet te *obadva* primjere uvrštavanja u rečenicu iz kojih se vidi da imaju obilježja roda. Oba priručnika donose i prikaz sklonidbe brojeva te primjere njihove uporabe.

^{III} O tzv. „dvojini“ tek ukratko: ona postoji u sustavu hrvatskoga jezika kao potencija koja je nekoć bila izraz kategorije broja (usp. *Dva mi sta siromaha lipo vrime drugovala*), no to već

odavno nije slučaj na razini rečenice. Starijem stoga dvojinom liku jednak množinski oblik zabilježen u ponekom padežu ne „stoji u dvojini“ kao što to na više mjesta naznačuje *Hrvatska gramatika*, već je točna početna odredba u opisu kategorije broja, koja glasi: „U svezi s brojevima 2, 3, 4 i *oba* dolazi u NAV poseban oblik, koji je jednak kojem drugom padežnom obliku. Po tradiciji taj se oblik naziva dvojina (dual), kojega je ostatak.“ (Barić i dr. 1997: 101).

^{IV} „Sklonidba je ukupnost oblika imenica, zamjenica, pridjeva i brojeva jedan, dva, tri i četiri.“ (Silić i Pranjković 2005: 98)

^V Barić i dr. (1997: 274) čestice drže posebnom vrstom priloga „koje iskazuju stav govornika prema onome o čemu se govori, s obzirom na njegovo znanje, želje i osjećanja.“ (1997: 282). Silić i Pranjković navode da se „česticama... izražavaju nijanse značenja pridjeva, priloga, zamjenica i način ostvarenja sadržaja rečenice“ (2005: 40).

^{VI} Vid i prijelaznost predstavljaju po Pranjkoviću *unutrašnje glagolske kategorije* zbog toga što nisu svojstvene imenskim riječima. Vrijeme, način, stanje, broj i lice svojstvene su pak pojedinim glagolskim oblicima te su stoga *vanjske glagolske kategorije*. Njima blizak je položaj kategorije roda koja se javlja u perfektu, pluskvamperfektu, futuru drugom, kondicionalu prvom i kondicionalu drugom; za autora je to „jednostavno rezultat činjenice da se u navedenim glagolskim oblicima javljaju pridjevske riječi.“ (Pranjković 2013: 42-43)

^{VII} Navedene posljednje tri glagolske kategorije (povratnost, valentnost, rekcija) predlažu se zbog lakšeg i dosljednijega opisa glagola u hrvatskom jeziku. Pri opisu glagolskih kategorija navode se u Barić i dr. (1997: 225). Povratnost kao kategorija izostaje u Silić i Pranjković, dok se rekcija tumači u sintaksi (2005: 262) te izjednačava s valentnošću u opisu funkcionalnih stilova (2005: 389). Razlike u gramatičkom opisu upozoravaju da stojimo na trusnom tlu, no poveznice postoje, iako nadilaze morfološko tumačenje. Izvrstan prikaz gramatičkih primjera povratnosti u sprezi s valentnošću u svom radu donosi Samardžija (1996: 224): „Tradicionalne hrvatske gramatike „po objektu“ dijele glagole u tri skupine: na prijelazne (tranzitivne), neprijelazne (netranzitivne) i povratne (refleksivne). Kombinacijom semantičkog i sintaktičkog kriterija povratni se glagoli dijele na prave povratne, nepravne povratne i uzajamno povratne.“ Navedeno je slučaj i u Barić i dr. (1997: 231) i u Silić i Pranjković (2005: 40-41), pri čemu Barić i dr. povratne glagole shvaćaju kao posebnu vrstu prijelaznih. No u primjeru *naći : naći se : doći* glagoli se razlikuju i po prijelaznosti i po povratnosti: *naći* je [+ prijelazan] ali [- povratan], *naći se* je [+ prijelazan] pa i [+ povratan], a *doći* [- prijelazan] i [- povratan]. Ovaj rad oslanja se na zaključak da obilježja, pogotovo ona izražena oprekama, ukazuju na postojanje nadređene im kategorije, stoga držim da možemo govoriti o kategoriji povratnosti. Što se valentnosti tiče, valencijske značajke tek su jednim dijelom predmet morfologije (točnije, morfonistakse), a većim su dijelom predmet proučavanja sematike (točnije, leksikologije – usp. Samardžija 1996: 222).

^{VIII} Pranjković (2013: 26) navodi da se kategorija stupnja „obično ne smatra morfološkom u pravom smislu riječi jer nije svojstvena svim pridjevima (nije dakle obvezatna), nego samo onima kvalitativnog tipa“. U Barić i dr. (1997: 181) odredba je preciznija: „Kompariraju se u pravilu samo opisni pridjevi, a ostali ako su u prenesenom značenju.“

^{IX} Pranjković (2013: 48) za primjer uzima kvalitativne priloge koji označuju „svojstva procesa“ kao što kvalitativni pridjevi označuju „svojstva predmeta“.

^X Barić i dr. (1997: 283) uzvike drže vrstom riječi bez značenja. Kategorijalna odrednica odabrana je prema Jakobsonovoj ekspresivnoj funkciji u opisu koje se uzvici navode kao primjer: "Čisto emotivni sloj jezika predstavljaju uzvici." (Jakobson 1966: 290)

^{XI} Marković kao kategorijalnu odrednicu predlaže "zastupanje" (2012: 320), dok Pranjković kao svojstva navodi „zamjenjivost (pronominalnost) i upućivanje (foričnost) (2013: 26).

^{XII} Pranjković (2013: 26) također navodi kategoriju lica „za zamjenice“.

Usporedimo li dakle rješenja ponuđena u obje morfologije:

- uzorak morfoloških glagolskih vrsta i razreda – *moći* (*mogu* : *mognem*)

„**Prva vrsta...** Četvrti razred... Glagolu *mōći* (i *mòći*) 1. lice jedn. glasi *mògu*, a u ostalim licima nastavci su s kratkim morfom *-e-*: *mōžeš*, *mōže*, *mōžemo*, *mōžete*, *mōgu*. Složenice od toga glagola imaju prezent prema drugoj vrsti: *pòmognēm*, *pòmognū* prema inf. *pòmoći* i *pomòći*, *ùzmognēm...* *ùzmognū* prema *ùzmoći* i *uzmòći* itd. Imperativ glagola *mōći* rijedak je: *mōgni*, a od *pòmoći* imp. glasi: *pomògni* i *pomòzi*, *pomògnimo* i *pomòzimo*, *pomòzite*.“

(Barić i dr. 1997: 252)

„**Prva vrsta...** Jedanaesti razred:

-g-Ø-ti / -g-Ø-/-ž-ē: mōg-Ø-ti / mōg-Ø-u/mōg-Ø-ū // mōž-ē-š...

Trinaesti razred: *-Ø-Ø-ti / -n-ē-m/-n-Ø-ū: stā-Ø-ti / stā-n-ē-m/stā-n-Ø-ū,*

-g-Ø-ti / -g-n-ē-m/-g-n-Ø-ū: mōg-Ø-ti, / mōg-n-ē-m/mōg-n-ū...

Umetak *n* u trinaestome razredu prve vrste podrijetlom je iz druge vrste:

rēk-n-ē-m. (Silić i Pranjković 2005: 43-44; razlomila M. Z.)⁷³

- uzorak morfološkog opisa glagolskog vremena – futura drugog:

„Futur drugi (egzaktni) tvori se od svršenoga prezenta glagola *bīti* i pridjeva radnoga glagola koji se spreže... Futur drugi imaju svi glagoli, ali se upotrebljava uglavnom samo futur drugi nesvršenih glagola.“

(Barić i dr. 1997: 242)

„Futur drugi glagolski je oblik kojime se izražava predbuduće nesvršeno vrijeme. Tvori se od svršenoga prezenta pomoćnoga glagola *bīti* i glagolskoga pridjeva radnog nesvršenog glagola... Svršeno se vrijeme futura drugog izražava prezentom svršenih glagola: (a) nesvršeno vrijeme: *Ti će mu crepovi dobro doći kad bude gradio kuću*; (b) svršeno vrijeme: *O tome će razmisliti kad izgradi kuću*.“ (Silić i Pranjković 2005: 92)

⁷³ Zanimljivo je usporediti kako su obje morfologije opisale tzv. nepravilne glagole. Barić i dr. pozivaju se na supletivizam osnova te „nepravilne glagole“ *bīti*, *htjēti*, *īći* i *spāti* smještaju u sedmu vrstu, s time što *bīti* kao glagol s osnovom na *i* navode i u sedmom razredu prve vrste (1997: 271, 255). Silić i Pranjković oblike glagola *bīti* i *htjēti* navode u izdvojenim tablicama (2005: 89-90) ne navodeći im razred i vrstu; oblici glagola *īći* pripadaju šesnaestom razredu prve vrste, dok se za *spāti* i *dāti* (pz. *dām*) navodi kako se nalaze „izvan postojećih modela vrsta i razreda.“ (2005: 45).

- uzorak morfološke imeničke paradigme s obzirom na tvorbu – imenice na *-ac*:

„Na *-ac*. jd. N svétac, GA svéca, DL svécu, V svêče, I svécem.

mn. N svéci, G svêtācā, DLI svécima, A svéce.

Tip na *-tac* može se u kosim padežima pisati sa t: *svétca, svétcu, svétče, svétcem; svétci(ma), svétce*.“ (Barić i dr. 1997: 134)

„Imenice s osnovom na *-tac-*. Jednina / Množina.

N: zùbat-ac-Ø / zùba-c-i. G: zùba-c-a / zùbat-āc-ā. D: zùba-c-u / zùba-c-ima.

A: zùba-c-a / zùba-c-e. V: zùba-č-e / zùba-c-i. L: zùba-c-u / zùba-c-ima.

I: zùba-c-em / zùba-c-ima.“ (Silić i Pranjković 2005: 101)

- uzorak sufiksalne tvorbe:

„U morfemskoj se analizi mogu javiti dva nulta morfema (v. § 215), npr. *pròpis* : *pro-pis-Ø-Ø*; prvi je nulti morfem sufiksalni morfem (znak tvorbenosti), a drugi je nulti morfem gramatički morfem (znak gramatičkih kategorija).“ (Barić i dr. 1997: 826)

„Vršitelj radnje jest model po kojemu se tvore imenice koje znače 'vršitelj radnje' i 'vršiteljica radnje'... Model riječi *vršitelj* ima ovakvo morfološko ustrojstvo: *vrš-i-telj-Ø-Ø*. U njemu *-telj-* znači 'koji', morfemi *vrš-* i *-i-* 'vrši', a (prvi) morfem *-Ø-* 'onaj'. Nasuprot morfemu *-Ø-* koji znači 'onaj' (ili: 'muška osoba') stoji morfem *-ic-* koji znači 'ona' (ili: 'ženska osoba'), čime je uspostavljen (su)odnos 'muški spol' : 'ženski spol'.

Tako nasuprot *vrš-i-telj-Ø-Ø* 'onaj koji vrši' (ili: 'muška osoba koja vrši') stoji *vrš-i-telj-ic-a* 'ona koja vrši' (ili: 'ženska osoba koja vrši'). Drugi morfem *-Ø* znači muški rod, kojemu nasuprot stoji morfem *-a* sa značenjem 'ženski rod'.

(Silić i Pranjković 2005: 171, razlomila M. Z.)⁷⁴

Navedene i opisane sličnosti i razlike malen su dio iznimno složene problematike kojom se pri opisu razine morfološke, odnosno tvorbe riječi, bave proučavani priručnici. Njihove prednosti i nedostaci ovise o predznanju, dostupnom vremenu i namjerama njihovih korisnika.

⁷⁴ Usp. i: „Glagolski je korijen jednomorfemsko, a glagolska osnova dvomorfemsko ustrojstvo.“ (Silić i Pranjković 2005: 41)

III. Skladnja⁷⁵

a) *Hrvatska gramatika* svoj je sintaktički opis oblikovala kao jedinstvo raznorodnoga. Oslonjeni na strukturalistički opis ranijih poglavlja, autori su se poslužili adaptiranim modelom transformacijsko-generativne gramatike koji je razvio Radoslav Katičić.⁷⁶

Uvodne odredbe sintaksu imenuju kao „dio gramatike koji opisuje rečenično ustrojstvo“ pri čemu je riječ „glavna i najveća jezična jedinica“, odnosno „donja granica sintakse“, a „rečenica gornja“ (Barić i dr. 1997: 1190).⁷⁷ Kao ostvarene cjeline navode se izreka⁷⁸ s govornoga gledišta i diskurz⁷⁹ s jezičnoga gledišta. Nekoliko napomena o signalizaciji (ne)završenog diskurza i rečeničnoj granici prethode ključnoj novini, dopunjavaju, no ne i završavaju, prikazane usporedbe.

Preobliske gramatičkog rečeničnog ustrojstva pravila su o promjenama, to jest sintaktičkim odnosima, koje nastaju na rečenicama. *Hrvatska gramatika* ovdje navodi atribuciju, upitnost, nominalizaciju, sklapanje i nijekanje,⁸⁰ da bi potom na planu teksta opisala preobliske u povezivanju (uklapanju rečenica u diskurz) kao barem jednu od nulte, izostavljanja ili zamjenjivanja. Na planu rečenice kontrastiraju se pravila nizanja (o redosljedu pojavljivanja riječi u rečenici) prema pravilima slaganja (o položaju u unutrašnjem ustrojstvu rečenice) uz bitnu ogradu:

„Ovisnost među oblicima riječi u rečenici nije obostrana.“ (1997: 396)

⁷⁵ *Hrvatska gramatika* sintaktičku razinu opisuje u 836 članaka na 208 stranica (Mirko Peti i Marija Znika). *Gramatika hrvatskoga jezika* sintaksu donosi u 860 članaka na 191 stranici.

⁷⁶ O ulozi Katičićeva filološkoga rada za *Priručnu gramatiku* usp. Ham (2006: 230). Za opis transformacijskih teorijskih temelja v. Stolac (2005: 259 i 2006: 308).

⁷⁷ Na početnom popisu jedinica ne nalazi se skupina, niti se *Hrvatska gramatika* bavi sintaksom skupine; kritiku nedosljednosti u pristupu u svome radu koji se njome bavi donosi donosi Stojanov (2006: 6): „Tako primjerice 'akademska' gramatika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje ima šarenilo naziva koji su neusklađeni i difuzni – 'sintagma' se spominje na četiri mjesta, 'skup riječi' na jednom, 'skupina' na šest, 'frazza' na jednom, a 'izraz' znači svašta: riječ (u širem značenju), izričaj, sintagmu, morfem, riječ kao morfološku jedinicu, rečenicu, tvorbenu jedinicu, itd.“

⁷⁸ Njoj će u Silić i Pranjković (2005), a i ovdje u kasnijem tekstu, odgovarati iskaz.

⁷⁹ Diskurz naime odgovara najširem sintaktičkom planu teksta (diskurza) te ga proučava sintaksa teksta (Barić i dr. 1997: 391). Odlikuje ga „ovisnost jednih jezičnih jedinica o izboru drugih“ (1997: 392) te jezična dovršenost. Autori napominju da se pravilima sintakse teksta „ova sintaksa hrvatskoga jezika neće sustavno baviti.“ (1997: 391) No: „Svaki se diskurz sastoji od barem jedne rečenice.“ (1997: 393) Ako je utvrdiva ovisnost neke rečenice o drugima u diskurzu, takvo uklapanje „zove se povezivanje.“ (1997: 394)

⁸⁰ Kasnije (Barić i dr. 1997: 444) su upitnost i nijekanje određene kao preobliske koje ne mijenjaju gramatičke odnose, već značenje, o čemu će još biti govora.

Slijede ključni pojmovi: otvaranje mjesta u rečenici i uvrštavanje na otvorena mjesta (u potonjem je slučaju uvrštena riječ ovisna o riječi koja joj otvara mjesto, no obratno nije slučaj). Uvodi se pojam zalihosti te obavijesti da bi se „odnose među riječima u rečenici“ odredilo i opisalo „kao zalihost morfoloških kategorija“ (1997: 397) ili gramatičko ustrojstvo rečenice čije su osnovne sastavnice predikat, subjekt, adverbna oznaka i objekt kojima su prema tradicionalnoj gramatici pridodani atribut, apozicija i predikatni proširak. Na njih se nadovezuje opis obavijesnog ustrojstva (tema i rema), odnosno sadržajnog ustrojstva rečenice (vršitelj, sredstvo, družitelj, učinak, pripadak i priložje: mjesna, vremenska i načinska odredba) (1997: 399). Opis se potom vraća na gramatičko ustrojstvo rečenice kako bi se promotriilo njegove ključne elemente, koje ovaj rad naziva sintaktičnim kategorijama dijelova rečenice. Novina ima pregršt, i više no što opseg ovoga rada dozvoljava izdvojiti; o najbitnijima će biti govora samo kratko.

Predikat, odnosno riječ s predikatnim kategorijama,⁸¹ određen je kao „riječ u rečenici koja sama sebi otvara mjesto“ (1997: 400). Njegove „gramatičke oznake“, odnosno izrazi predikatnih kategorija (lica, vremena, načina i vida), nisu predvidljive. U njihovu opisu valja izdvojiti komunikacijsko smještanje izraza kategorije lica kao onoga koji govori, onoga s kime se govori te onoga o kojemu (o čemu) se govori (1997: 405); svršenost i nesvršenost; izraze kategorije vremena dopunjene oprekom po gotovosti koja prethodi odredbi apsolutne i relativne uporabe vremenskih odredaba, iscrpno opisanih primjerima iz usmene i pisane književne tradicije;⁸² izraze kategorije načina, tj. indikativ, imperativ, kondicional i optativ opisani prema svojoj semantici i gramatičkim sredstvima za izricanje... Opis zatvara skup tablica.

Subjekt je imenska riječ u nominativu kojoj mjesto otvara predikat (1997: 421)⁸³ i koji je s njime sročan u licu, rodu i broju (1997: 424).⁸⁴ Gramatičke kategorije sintaktičke kategorije

⁸¹ Barić i dr. (1997: 400-405) razlikuju glagolski od imenskog predikata. Također opisuju obavezno proširenje glagola nepotpuna značenja uvrštenoga kao predikata drugim izrazima, i to sintaktičkom kategorijom rečeničnoga dijela nazvanom predikatni proširak. Upozoravaju i na neizrečen predikat te mogućnost da u rečenici stilogeno budu izostavljeni enklitički oblici pomoćnoga glagola *biti*, kao i da predikat ponekad može biti neoglagoljen.

⁸² To se izvodi preko vremena u kojemu se govori i vremena o kojemu se govori. „Jednim se glagolskim oblikom može izricati više vremenskih odredaba.“ (Barić i dr. 1997: 407)

⁸³ U ovom dijelu opisa nedostaje opaska o preklapanju gramatičke kategorije subjekta i semantičkoga vršitelja radnje u aktivnim rečenicama: subjekt pasivne rečenice postaje objekt, ali ostaje vršitelj radnje (usp. Barić i dr. 1997: 451).

⁸⁴ Sročnost se opisuje kao slaganje po obliku, odnosno gramatičkom rodu i broju, te slaganje po smislu, odnosno prirodnom rodu i broju. Usp. Barić i dr. (1997: 424-425)

subjekta podudaraju se s morfološkim kategorijama imenskih riječi (rod, broj i padež). Sintaktički opis potom detaljno obrazlaže koji sve oblici, uz imenice, mogu biti uvršteni kao subjekt te primjere u kojima bezlični glagol u predikatu ne otvara mjesto subjektu (besubjektne rečenice).

Adverbnoj ili priložnoj oznaci predikat otvara mjesto kako bi izrekla okolnosti zbivanja predikatne radnje. (1997: 428) Donosi se njihova podjela po sadržaju te primjeri izricanja u rečenicama za svaku pojedinu, uz napomenu o semantički obaveznim priložnim oznakama. Za razliku od priložnih oznaka koje se mogu parafrazirati, objekt se u rečenicu uvrštava kao imenska riječ u nekom od kosih padeža⁸⁵ te se nije prepričljiv. (1997: 431) Slijedi iscrpan pregled vrsta objekata prema oblicima koji se uvrštavaju te primjeri glagola koji otvaraju mjesto više od jednom objektu.

Zadržavajući se na planu rečenice, sintaktički opis *Hrvatske gramatike* za svoj predmet uzima preoblake gramatičkoga ustrojstva rečenice te razlikuje one koje mijenjaju značenje rečenice⁸⁶ od onih koje mijenjaju njezino gramatičko ustrojstvo – pasivizacije (pasiv : aktiv) te obezličjenja (bezlično : lično). Od posebne su vrijednosti primjeri u kojima se te dvije preoblake razlikuju (1997: 453), kao npr. *vozače se upozorava* (bezlično) : *vozači se upozoravaju* (pasivno), kao i primjeri višestruko preoblikovanih rečenica.

Kao posebna vrsta preoblake izdvojeno je sklapanje kojime se više ishodišnih rečenica sklapa u jednu složenu rečenicu. (1997: 455) Točnije, pridruživanjem ishodišnih rečenica nastaju nezavisno složene rečenice, dok uklapanjem jedne ishodišne rečenice u drugu dobivamo zavisno složene rečenice. Ovaj pomak s plana rečenice na plan teksta (diskurza) naznačen je odredbom jednostavnih rečenica⁸⁷ kao onih koje se „u diskurz povezuju nesklopljeno“ (1997: 457). Pod nezavisno složene rečenice *Hrvatska gramatika* ubraja bezvezničke (rečenički niz) i vezničke (sastavne, rastavne, suprotne, izuzetne, zaključne i objasnidbene). Pod zavisno složenim rečenicama određen je suodnos glavne rečenice i

⁸⁵ Objekt uvršten u akuzativu uvrštava se uz prijelazne glagole i naziva izravnim, dok se uz neprijelazne glagole uvrštava objekt u dativu ili instrumentalu – ili prijedložni izraz. Usp. Barić i dr. (1997: 431-432)

⁸⁶ To su nijekanje (spram potvrđnosti), pitanje (spram izjavnosti), usklik (spram izrečnosti) i zahtjev. Usp. Barić i dr. (1997: 444 ff.)

⁸⁷ Škiljan (1980: 114) je u odredbi precizniji: model rečenice samo s predikatom naziva prostim, model samo s predikatom i subjektom neproširenim, dok predikat, subjekt i drugi dijelovi pripadaju proširenom modelu. Složene su za njega one rečenice „koje sadržavaju više predikatskih skupova“, što se u opisu *Hrvatske gramatike* naznačava analizom ishodišnih rečenica.

zavisnih surečenica, koje se potom detaljnije opisuju prema mjestu uvrštavanja (5 vrsta),⁸⁸ odnosno sadržaju uvrštavanja (12 vrsta).⁸⁹ Prikaz je iscrpan, opsežan i pun pragmatičnih opaski te primjera preuzetih iz korpusa suvremenoga književnog stvaralaštva. Konačno, uklapanje više hijerarhijski zavisnih rečenica u jednu glavnu nastaje mnogostruko složena rečenica (1997: 530). Rečenica pak koja je istovremeno uvrštena kao zavisna u glavnu, dok je ostalim dijelovima dometnuta kao nezavisna, istovremeno ima obilježje [\pm zavisno].

Pod zavisno sklopljenim rečenicama *Hrvatska gramatika* opisuje preoblike atribucije, predikatnoga proširivanja, infinitivizacije i nominalizacije.⁹⁰ Pri opisu atribucije precizno se sintaktički određuje atribut te, morfosintaktički, kategorija pridjevskog vida. Upozorava na sintaktički i semantički obavezne attribute te se donose primjeri imeničkog atributa kontrastiranog spram apozicije. U završnom dijelu ovoga opisa pažnja je usmjerena na slaganje atributa s imenicom, koje može biti potpuno ili nepotpuno. (1997: 540-569). Pri opisu proširivanja predikata jedne rečenice predikatom druge dobiveni predikatni proširak određuje se kao imenski ili glagolski. Preoblikuje li se pri sklapanju predikatni glagol u infinitiv, riječ je o infinitivizaciji; ako se pak preoblikuje u imenicu, o nominalizaciji. U oba slučaja doneseni su primjeri i semantičke ograde (1997: 570-579). Ovaj dio sintakse završava tabličnim prikazom sintaktičkih funkcija padeža, gdje se spram drugih gramatičkih priručnika hrvatskoga jezika uspostavlja jasna razlika:

„U opisu rečenice u ovoj se Gramatici za svaku sintaktičku kategoriju navode i padeži imeničkih riječi kojima se ona izriče. Stoga se, obrađena već u sintaksi rečenice, sintaksa padeža ne obrađuje kao posebno poglavlje. Umjesto toga, ovdje se na jednom mjestu daje samo pregled sintaktičkih funkcija padeža, tj. navodi se u kojoj se sve sintaktičkoj funkciji koji padež pojavljuje i kakvo mu je sintaktičko značenje.“ (Barić i dr. 1997: 581)⁹¹

⁸⁸ To su predikatne, subjektne, objektne, adverbne i atributne rečenice. V. Barić i dr. (1997: 466-472).

⁸⁹ To su odnosne, mjesne, načinske, vremenske, uzročne, namjerne, posljedične, pogodbene, dopusne, izrične, zavisno upitne i zavisno zahtjevne rečenice. V. Barić i dr. (1997: 472-530).

⁹⁰ Barić i dr. ranije (1997: 456) upozorava na tradicionalno pogrešno opisane složene rečenice za koje se tvrdilo da su proste ili proširene, a zapravo su zavisno sklopljene, i to s preoblikom ustrojstva: popis odgovara navedenim preoblikama.

⁹¹ Sravne li se tablični unosi u Barić i dr. (1997: 581), vodeći kosi padež po broju sintaktičkih funkcija jest genitiv (17 unosa), instrumental (6), dativ (4), akuzativ (3) te lokativ (1). Vodeći pak kosi padež po broju opisanih službi u Silić i Pranjkić (2005: 201-239) je također genitiv (16), pa instrumental (10), dativ (8), akuzativ (5) te lokativ (1). Usporedbi unatoč, razlika u pristupu padežima u rečenici je znakovita: za razliku od mlađega priručnika, starija *Hrvatska*

Sintaktički opis *Hrvatske gramatike* zaključen je prikazom reda riječi. Red riječi je određen kao raspored sintaktičkih kategorija u okviru rečenice u hrvatskome se jeziku. Može biti stilski neobilježen ili stilski obilježen. Navedeni su primjeri svih vrsta rečenica i svih kategorija rečenice; posebno valja naglasiti da se donose primjeri umetnutih rečenica, kao i ograničenja relativno slobodnoga reda riječi.

b) *Gramatika hrvatskoga jezika* na početku svoga sintaktičkoga opisa sintaksu određuje kao „dio gramatike u kojemu se proučavaju odnosi među jedinicama u nizu“ (Silić i Pranjković 2005: 183), odnosno odnosi kombinacije sintaktičkih jedinica *in praesentia*. Te jedinice mogu, ovisno o sintaktičkom planu koji se promatra, biti riječi (samoznačnice ili suznačnice),⁹² spojevi riječi (sintagmemi sastavljeni od sintetičkih ili analitičkih tagmema)⁹³ ili rečenice.⁹⁴

Detalniji opis započinje na planu riječi, i to vrsta riječi te njihovih sintaktičkih službi. Na početku opisa izdvojene su četiri skupine glagola koji su, za razliku od ostalih, suznačni: to su pomoćni glagoli čiji oblici mogu biti posve gramatikalizirani te služiti za tvorbu drugih glagolskih oblika (2005: 185), modalni glagoli uz koje je sintaktički obavezna dopuna u infinitivu (2005: 185), fazni glagoli koji zahtijevaju dopunu u akuzativu ili obliku prijedložno-padežnog izraza (2005: 187) i perifrazni glagoli koji mogu služiti za dekomponiranje nekih predikata. (2005: 188). Članovi niti jedne od četiri skupine ne mogu „sami za sebe biti sastavnice spojeva riječi niti funkcionirati kao članovi rečeničnoga ustrojstva.“ (2005: 184) Sintaksa se potom ponovno usredotočuje na samoznačne riječi, ostajući na glagolima zbog

gramatika ovoj problematici pristupa u skladu s (morfo)sintaktičkom funkcionalnošću, bez tereta povijesno utemeljenoga naslijeđa latinske gramatike – primarna je funkcija koja otvara mjesto obliku, a ne obratno.

O naslijeđu latinske sintakse v. i Simeon (1969/2: 387): „U upotrebi pak nije lako zapadnjacima te lat. kategorije ne upotrebljavati kada pristupaju opisivanju i proučavanju drugih jezika (...) ako se umjereno primjenjuju, latinske kategorije zadržavaju vrijednost za upotrebu u učenju.“

⁹² Za razliku od ranije navedene podjele u morfologiji (Silić i Pranjković 2005: 39), u sintaksi kao suznačnice nisu navedene zamjenice jer one, zamjenjujući samoznačnice, zauzimaju „pozicije koje mogu zauzimati te riječi“, iako jesu „suznačne... naravi“ (v. 2005: 184).

⁹³ Njima se u gramatički opis hrvatskoga jezika uvodi sintaksa skupine. Iako je novina dobrodošla, Stòjanov (2006: 8) kritički zaključuje: „Valja samo zaključiti da su autori (*Gramatike hrvatskoga jezika*, opaska M. Z.) prihvatili nazive tagmem i sintagmem, iako je i dalje veći dio sintakse skupine ostao neobrađen.“

⁹⁴ Na početnom popisu jedinica ne nalazi se diskurs koji odgovara najširem sintaktičkom planu teksta.

njihovih valencijskih svojstava (2005: 190). Oprimjerena je i opisana apsolutna, odnosno relativna upotreba oblika glagolskih vremena⁹⁵ i oblika glagolskih načina, kao i pasivnih i neličnih glagolskih oblika (2005: 196-197). Slijedi sintaktički opis imenskih riječi, u kojemu važan položaj zauzimaju sintaktičke službe padeža, pogotovo kosih ili nesamostalnih koji se donose s iscrpnim primjerima prijedloga koji se s njima slažu.⁹⁶ Nakon imenica, kod pridjeva se kao glavna sintaktička služba navodi atributna, kod priloga služba priložne oznake, dok se opis službe zamjenica prebacuje na plan sintaktičkoga opisa rečenica, a slično se tretiraju i brojevi.

U sintaktičkom opisu suznačnica središnje mjesto zauzimaju proizvedeni i neproizvedeni prijedlozi⁹⁷ raspoređeni u skupine kriterijem uporabe s odgovarajućim padežom, pa semantički opisani s pomoću dimenzionalnih značenja (to jest logički jednostavnijih prostornih i vremenskih odnosa) i nedimenzionalnih značenja (to jest logički složenijih odnosa poput pripadnosti, uzroka i posljedice, uvjeta, itd., v. 2005: 245-250). Kao vezna sredstva koja na planu rečenice povezuju rečenične dijelove i surečenice određeni su veznici (nezavisnosložene povezuju konjunktori, a zavisnosložene subjunktori). Kao vezna sredstva na planu teksta navode se konektori. (2005: 251-252) Opisom sintaktičnih službi vrsta riječi završavaju iscrpni prikazi čestica i uzvika.

Na planu spojeva riječi sintagmem je određen kao sintaktična jedinica čije su sastavnice, izvanrečenične po karakteru, barem dva tagmema – glavni (jezgreni) i zavisni⁹⁸ – koji služe za razgraničavanje sintagmema od sintagme kao unutarrečenične jedinice koja pretpostavlja „uvrštavanje u jedinice više razine. (2005: 261-262) Podjela sintagmema vrši se po naravi

⁹⁵ Sadašnjost, prošlost i budućnost se u ovom radu tumači kao izraz gramatičke kategorije vremena, a u *Gramatici* stoji: „Glagolska vremena dijele se u tri skupine s obzirom na to jesu li vezana za sadašnjost (prezent), za prošlost (aorist, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt) ili uza budućnost (futur prvi i futur drugi).“ (Silić i Pranjković 2005: 191)

⁹⁶ Glavni ili samostalni padeži su nominativ i vokativ. „Nominativ vrlo često funkcionira kao glavna sastavnica imenskoga sintagmema...“ (Silić i Pranjković 2005: 199) „Vokativ je najsamostalniji padež. On je zapravo rečenica posebna tipa koja služi za oslovljavanje sugovornika, odnosno kao poziv na uspostavu govornoga čina.“ (2005: 200).

⁹⁷ U Barić i dr. ovoj opreci odgovara ona između tvorbeno motiviranih i tvorbeno nemotiviranih riječi.

⁹⁸ Promjenjivost glavnoga tagmema preduvjet je mogućnosti promjene sintagmema. „Kod promjenjivih sintagmema sintagmemom zapravo smatramo samo ono ustrojstvo spoja riječi u kojemu se glavni tagmem javlja u svome osnovnom (polazišnom) obliku.“ (Silić i Pranjković 2005: 262)

gramatičke veze između tagmema (sročnost, upravljanje i pridruživanje)⁹⁹ ili s obzirom na službu koju zavisna sastavnica ima u odnosu na glavnu (odredbeni, dopunski, okolnosni).¹⁰⁰ Primjerima semantičke analize sintagmema gdje važnu ulogu ima sintaksa padeža sintaktički se opis usmjerava prema vezanim spojevima riječi kod kojih se tagmemi ne mogu razdijeliti te na sastav sintagmema.¹⁰¹

Na planu rečenice strukturalističkom se oprekom *jezik : govor* utemeljuje razlika između rečenice kao moguće jedinice jezika i iskaza kao u konkretnoj situaciji ili kontekstu ostvarene jedinice govora¹⁰² (2005: 277-278). Rečenice stoga imaju obavezno gramatičko ustrojstvo, dok se iskazi mogu osloniti na zalihost konkretne situacije ili konteksta. Prikaz se potom preusmjerava prema kriterijima raščlambe, odnosno članjivosti rečenice.¹⁰³ Ponajprije se opredjeljuje za perspektivu govornika, odnosno ostvarenu rečenicu čije su jedinice gramatički oblikovane „tako da funkcioniraju kao rečenični članovi“ (2005: 279). Sukladno tome, samostalno mogu stajati subjekt, predikat, objekt i priložna oznaka, dok su nesamostalni članovi rečenice atribut i apozicija. Potom se rečenici i iskazu pripisuje vremensko-načinsko gramatičko svojstvo (inače u ovom radu kategorija), odnosno značenje, i to kao obvezno svojstvo. Uvođenjem priopćajne svrhe rečenice su djeljive na izjavne, upitne i usklične, no kao moguće jedinice ne mogu biti podrgrnute obavijesnoj raščlambi; iskazi mogu, i dijele se

⁹⁹ Sročnost je potpuna ili nepotpuna i podrazumijeva podudaranje u „gramatičkim svojstvima“, tj. onome što se u ovome radu naziva obilježjima gramatičkih kategorija. Upravljačke riječi su glagoli, imenice i pridjevi. Jako upravljanje od slaboga razlikujemo po tome može li se zavisni tagmem prepričati (slabo) ili ne (jako). Konačno, pridruživanje je odnos koji s glavnim tagmemom uspostavljaju oni tagmemi koji opisujemo kao nepromjenjive (kako infinitiv i glagolski prilozi, tako i neke imenice i pridjevi). Usp. Silić i Pranjković (2005: 262-264) Zamjenjivost gramatičkih veza među sintagmemima otvara mjesto gramatičkoj homonimiji i gramatičkoj sinonimiji.

¹⁰⁰ Prema vrsti riječi kojoj pripada glavni tagmem sintagmemi mogu biti imenički (prema gramatičkoj vezi, sročni ili nesročni), pridjevski, glagolski (prema tipu dopune, dopusni ili okolnosni) te priložni. Usp. Silić i Pranjković (2005: 271)

¹⁰¹ Dva tagmema daju jednostavni sintagmem, zavisni ili glavni tagmem proširen samoznačnicom ili prijedložno-padežnim izrazom daje složeni sintagmem, dok se sintagmemi kojima se takvo proširenje ne može oduzeti preoblikom nazivaju obvezatnosloženima. Usp. Silić i Pranjković (2005: 270)

¹⁰² Opreka je i semantička: „Značenje je dakle nešto što je uopćeno, što pripada sferi jezika, što pretpostavlja različite mogućnosti realizacije, a smisao podrazumijeva konkretizaciju, realizaciju jedne od mogućnosti koja se nudi jezičnom jedinicom.“ (Silić i Pranjković 2005: 277)

¹⁰³ „Skup odnosa među dijelovima na koje se rečenica može članiti nazivamo gramatičkim ustrojem rečenice, a same te dijelove nazivamo članovima rečeničnoga ustroja.“ (Silić i Pranjković 2005: 284)

na općeobavijesne čiji se sadržaj tema (dato) i djelomičnoobavijesne koji uz temu sadrže i remu (novo).¹⁰⁴ Razgraničenje rečenice od iskaza nastavlja se prikazom uloge nositelja predikativnosti (u značenju „mogućnosti da se rečenicom prenese kakva obavijest“, 2005: 283), uloga kategorija lica i broja s obzirom na bezlične rečenice, kao i uloga kategorija vida i prijelaznosti, tj. sintaktičke dopune – objekte.

Sintaktički opis kategorija dijelova rečenice započinje predikatom kao čija su „gramatička svojstva“ navedene kategorije lica, broja, vremena, načina, vida i prijelaznosti.¹⁰⁵ Predikati mogu biti glagolski (pa jednostavni ili složeni) ili imenski (uvijek složeni, kopulativni ili semikopulativni) te višestrukosloženi (2005: 291). Također, predikati se mogu proširiti imenskim ili glagolskim predikatnim proširkom, ili pak dekomponiranjem. Sa subjektom kojemu otvara mjesto predikat se slaže u broju i padežu te rodu. Navedene kategorije dakako pripadaju subjektu, pri čijem je opisu najviše pažnje posvećeno aspektima sročnosti. Objekt je određen kao sintaktički uža kategorija od dopune (koja može biti uvrštena uz bilo koji glagolski oblik, a ne samo predikat, s kojim je objekt povezan jakim upravljanjem; iznimka su objekti obvezatni zbog apstraktne naravi glagolske radnje, kao što navodi 2005: 301). Podjela na bliži (izravni, direktni) i dalji (neizravni, indirektni) ne isključuje ni značajan broj glagola koji ne otvaraju mjesto objektu, kao ni glagole koji otvaraju mjesta više no jednom objektu. Svim opisanim tipovima objekta zajedničko je da se uvrštavaju po leksičko-gramatičkim svojstvima predikata (usp. 2005: 304) čime se razlikuju od priložne oznake: „... hoće li priložna oznaka biti uvrštena u rečenično ustrojstvo ili neće, to ovisi prije svega o sadržaju rečenice.“ (2005: 304) Opis priložnih oznaka vrlo je oprezan i temeljit te istražuje njezinu sintaktičku višestruku funkcionalnost koja se očitava u semantičkoj podjeli na deset tipova (mjesta, vremena, načina, uzroka, namjere, uvjeta, dopuštanja, posljedice, društva i količine). Opisom preostalih neobvezatnih članov rečeničnoga ustrojstva, atributa i apozicije, sintaktički opis okreće se rečenicama.

¹⁰⁴ „Rečenica je dakle jedinica koja pretpostavlja različite mogućnosti obavijesnoga članjenja, a iskaz je jedinica u kojoj se jedna od mogućnosti obavijesnoga članjenja stvarno realizira.“ (Silić i Pranjković 2005: 283)

¹⁰⁵ Za Barić i dr. to su, kao što je opisano, sintaktičke predikatne kategorije, koje se najranije prikazuju u morfologiji kao (unutarnje) kategorije glagola. U opisu se mjestimice uvode novi kriteriji – izdvojiti ću govorni čin te indikativno (ili konjuktivno) izražavanje vremena (Silić i Pranjković 2005: 287).

Vrste rečenica po Siliću i Pranjkoviću (2005: 315-358) po sastavu su jednostavne i složene rečenice.¹⁰⁶ Vezna sredstva jednaka su onima u *Hrvatskoj gramatici*: nezavisnosložene povezuju konjunktori, a zavisnosložene subjunktori. Novina je u podjeli složenih rečenica po načinu sklapanja: povezivanjem ili eksplicitnom koordinacijom nastaju nezavisnosložene rečenice, uvrštavanjem ili eksplicitnom subordinacijom nastaju zavisnosložene rečenice, dok implicitnom koordinacijom i implicitnom subordinacijom (bezvezičkim ili asindetiskim sklapanjem) nastaju nezavisnosložene rečenice (2005: 319-328). Prve se nadalje dijele na sastavne, suprotne (podvrsta: gradacijske) i rastavne,¹⁰⁷ potonje se ne dijele dalje, dok se srednjom skupinom – zavisnosloženim rečenicama te njihovih 19 vrsta – sintaksa *Gramatike hrvatskoga jezika* bavi opsežno i temeljito.¹⁰⁸

Posljednji dio sintaktičkoga opisa *Gramatike hrvatskoga jezika* bavi se planom teksta (2005: 359-374). Ustrojavanje rečenica u tekst tumači se foričnošću elemenata koje rečenice sadržavaju: sinsemantične (suznačne) rečenice ne sadrže anaforičke i kataforičke elemente, dok ih autosemantične (samoznačne) rečenice sadrže. Tekstovne veze među rečenicama određene su kao linearne i paralelne, te im je pridodan pregled veznih sredstava na planu teksta, odnosno konektora (koji su semantički podijeljeni). U pregledu redosljeda sintaktičkih jedinica polazi se od obavljalnog ustrojstva rečenice te se s pomoću „fonologije rečenice“ (2005: 366) oprimjeruje rečenična intonacija, rečenična melodija, rečenični naglasak i

¹⁰⁶ Silić i Pranjković model rečenice samo s predikatom nazivaju neraščlanjenom jednostavnom rečenicom, model sa subjektom i predikatom raščlanjenom jednostavnom rečenicom (koja je istovremeno i neproširena spram rečenice koja uz subjekt i predikat sadrži neki drugi samostalni član, odnosno objekt ili priložnu oznaku). Složene su rečenice za njih „sintaktičke jedinice koje sadržavaju dvije ili više jedinica s obilježjem predikativnosti“, odnosno surečenica ili klauza.

Ovdje bi valjalo dopuniti odredbu: sustavne su opreke uvijek u odnosu $I : I$, što pri tumačenju složenih rečenica znači da opreku treba prikazati kao *glavna rečenica : zavisna surečenica*, ili *rečenica = [- zavisna] : [+ zavisna]*.

¹⁰⁷ Znakovito je i važno tumačenje ustrojstva navedenih nezavisnosloženih rečenica: sastavne su rečenice „po svojoj naravi otvorena ustrojstva“ (Silić i Pranjković 2005: 322), što znači da broj surečenica nije ograničen. Nasuprot njima, suprotne su rečenice dvodijelnog i zatvorenog ustrojstva (2005: 325). Rastavne su rečenice, ovisno o broju surečenica, bliže jednima ili drugima. (2005: 327).

¹⁰⁸ Među eksplicitne (ili vezničke) zavisnosložene rečenice ubrajaju se odnosne te predikatne, subjektne (i to odnosne subjektne, zavisnoupitne i izrične subjektne rečenice), objektne (i to odnosne objektne, zavisnoupitne objektne te izrične objektne rečenice), priložne (to jest mjesne, vremenske – i to terminativne; načinske, usporedne – i to po jednakosti, po nejednakosti ili raščlanjene; posljedične, namjerne, uvjetne – i to stvarne, moguće i nestvarne; dopusne – i to uzročnodopusne i uvjetnodopusne; te atributne rečenice – i to restriktivne i nerestriktivne). Tablični pregled nalazi se u (2005: 356).

rečenična stanka. Srž je ovoga pregleda red rečeničnih članova s obzirom na obavijesno ustrojstvo rečenice, to jest značenjsku ovisnost i neovisnost jednoga ili više obavijesnog predikata (reme), odnosno obavijesnog subjekta (teme). Pohvalno je što se u primjerima rečenica donose oznake za rečeničnu melodiju.¹⁰⁹

c) Opseg ovoga rada još jednom će predstavljati prostorno ograničenje usporedbe gramatičkih rješenja u proučavanim priručnicima. Budući da se proučavane sintakse razlikuju po teorijskom polazištu, pa onda i konceptijski te s obzirom na uporabnu svrhu i ciljanu korisničku publiku, navedene primjere treba uzeti u kontekstu navoda, ali i izvornom orječju kojega su dio; usporedba ovih dvaju poglavlja zaslužuje biti predmetom posebnoga rada.

Usporedimo li dakle neka rješenja u obje sintakse:

- pomoćni glagoli u složenom glagolskom predikatu:

„U složenu glagolskom obliku predikatne se kategorije ne izriču oblikom osnovnoga glagola nego se izriču nenaglašenim oblicima pomoćnih glagola *biti* i *htjeti*. Pomoćni su glagoli u toj službi bez leksičkoga značenja. Funkcija im je samo gramatička: osnovnom glagolu pomoćni daje predikatnost i zajedno s njim izriče kategoriju predikata.“ (Barić i dr. 1997: 401)

„Složeni glagolski predikat nastaje udruživanjem suznačnoga glagola, modalnoga ili faznoga, i infinitiva samoznačnoga glagola. Oblicima suznačnoga glagola izriču se gramatička značenja, a infinitivom samoznačnoga glagola leksičko značenje, tj. značenje konkretne radnje...“

(Silić i Pranjković 2005: 289)

- zavisno složene rečenice – kondicionalne rečenice:

„Pogodbena rečenica je takva zavisna rečenica koja se u glavnu uvrštava kao njezina adverbna (priložna) oznaka uvjeta. Njome se izriče uvjet pod kojim se ostvaruje izrečen rečenični sadržaj.“ (Barić i dr. 1997: 503)¹¹⁰

¹⁰⁹ Izdvajam primjer opažanja: „Po načelu (uske) značenjske povezanosti zavisnoga i glavnoga dijela zavisnosložene rečenice zavisni se dio ne bi odvajao zarezom. To se međutim čini iz tradicijskih razloga.“ (Silić i Pranjković 2005: 371)

¹¹⁰ Pogodbene se rečenice u daljnjem tekstu dijele na realne (s veznicima *ako, li*), eventualne (s veznicima *ako, li*), potencijalne (s veznicima *ako, kad/kada, da*) te irealne (s veznicima *kad/kada, da*). V. Barić i dr. (1997: 503-511).

„Uvjetnim (pogodbenim) ili kondicionalnim rečenicama nazivaju se one zavisnosložene rečenice u kojima se zavisnom surečenicom označuje uvjet pod kojim se ostvaruje (ili ne ostvaruje) radnja osnovne surečenice, a to znači da se radnja osnovne surečenice ostvaruje uvjetno, pogodbeno, tj. samo u slučaju da se ostvari i radnja zavisne surečenice.“ (Silić i Pranjkoć 2005: 347)¹¹¹

• mjesto atributa u rečenici:

„Pridjevske su riječi (pridjevi u neodređenom ili određenom obliku ili s neutraliziranim vidskom oprekom, pridjevske zamjenice, redni brojevi) kao atributi u stilski neobilježenom redu riječi ispred one riječi koja im je u rečenici otvorila mjesto... (...)”¹¹² Ponekad se, zbog slobodnoga reda riječi u hrvatskom jeziku, u istoj rečenici pridjev može shvatiti i kao atribut i kao predikatni proširak. Tako sintaktički dvoznačan može biti ovaj primjer:

Na tla se žena ugušena sruši. (I. Kovačić)

gdje riječ *ugušena* u istaknutom položaju iza imenice može biti atribut imenici *žena:ugušena žena*, a može biti predikatni proširak uvršten uz glagolski predikat *sruši se:sruši se ugušena*, što ovisi o tome primjenjuje li se na tu riječ pri njezinu uvrštavanju preoblika atribucije ili preoblika predikatnog proširivanja. Takva dvoznačnost ne ometa razumijevanje rečenice.“

(Barić i dr. 1997: 586, 571)

„Iz navedenih primjera vidljivo je da sročni atributi stoje ispred imenskih riječi na koje se odnose (npr. *kamena kuća*), a nesročni atributi iza tih riječi (npr. *kuća od kamena*). Tako je uvijek u neobilježenom redosljedu riječi. Izmjena toga redosljedaja izaziva stilsku obilježenost, npr. *kuća kamena* ili *od kamena kuća*. Izuzimaju se samo slučajevi u kojima je pridjev dio kakva vlastitog imena, npr. *Petar Veliki*, kada je atributni skup obilježen pripadnošću

¹¹¹ „S obzirom na stupanj vjerojatnosti ostvarivanja radnje u zavisnoj (pa onda i u osnovnoj surečenici) razlikuju se stvarne (realne), moguće (potencijalne) i nestvarne (irealne) rečenice. (Silić i Pranjkoć 2005: 347)

¹¹² Preglednosti radi u glavnom su tekstu izostavljeni drugi navedeni primjeri koje ovdje valja navesti radi cjelovitosti usporedbe s drugim priručnikom, no citirana je sintaktička dvoznačnost na koju drugi priručnik ne upozorava. *Hrvatska gramatika* svoj opis položaja atributa u složenoj rečenici nastavlja navođenjem primjera uvrštavanja jednoga ili više pridjeva kao atributa s obzirom na njihovu morfološku vrstu i obilježja (navodeći primjere zamjenica, pridjeva, brojeva, priloga te prijedložnih i padežnih izraza). Za attribute kao dio naziva ili imena navodi da „obično stoje“ ispred riječi kojoj se pridružuju, dok se kao dijelovi imena rjeđe „nalaze iza vlastitoga imena.“ Usp. (Barić i dr. 1995: 586-587).

biblijskom stilu, npr. *Majka Božja, škrinjo zavjetna* i sl. te neke terminologizirane, ustaljene i/ili frazeologizirane konstrukcije, npr. *kesten pitomi, na vrbi svirala, Na Drini ćuprija, Matica hrvatska* i sl.“

(Silić i Pranjković 2005: 314)

Kao što je već spomenuto u prikazu gramatičkoga opis morfologije, prednosti i nedostaci pojedinoga priručnika ovise o načinu i namjeni njegova korištenja jednako koliko i o njegovu sadržaju. Organizacijske i koncepcijske sličnosti omogućavaju samo okvirnu usporedbu te zaključak da se usporednim čitanjem obaju priručnika dolazi do cjelovitog prikaza sintakse hrvatskoga jezika kao sustava temeljem opisa, odnosno njezinih tradicionalnih i suvremenih tumačenja.

IV. Drugo, treće, četvrto¹¹³

a) *Hrvatska gramatika* u novijim izdanjima donosi dva vrlo korisna pregleda: vanjske jezične povijesti i povijesnih jezičnih promjena. Nimalo slučajno riječ je o njezinu početnom, odnosno završnom poglavlju, čime je ostatak opisa situiran u kontekst izvanjezičnih promjena s jedne, te unutarjezičnoga razvoja s druge strane.¹¹⁴

Uvodni prikaz filogenetski i prostorno smješta jezik nazvan hrvatskim, da bi potom prikazao ključna mjesta njegova povijesnog razvoja slijedeći 6 razdoblja „oblikovanja hrvatskoga književnog jezika“ (Barić i dr. 1997: 10 ff.). Uključujući bitne podatke s područja književnosti, opće povijesti, kao i bližih jezičnih disciplina dijalektologije i standardologije, prikaz ustaljenim ritmom napreduje do XX. stoljeća, posvećujući naglašenu pažnju društvenoj ulozi i položaju jezika. Osvrtom na pravce proučavanja, podjele i prijepore, zadržavajući objektivnost i odmjerenost, prikaz se ističe svojom jezgrovitošću te predstavlja ono što bi se u opuštenijem izričaju moglo nazvati „povijest jezika u malom“. Njegovo uvrštavanje u priručnik, i to na njegov početak, naznačuje njegovu namjenu da bude polazištem razumijevanja opisa koji slijede.

¹¹³ Uvodno i završno poglavlje *Hrvatske gramatike* broje ukupno 62 stranice (oba prikaza: Dragica Malić). *Gramatika hrvatskoga jezika* pregled funkcionalnih stilova sažima na 25 stranica (Josip Silić).

¹¹⁴ Sažetak sada već davnih prijepora o uključivanju pregleda povijesnoga razvoja u „gramatiku suvremenoga jezika“ donosi Ham (2006: 228).

Zaključni prikaz povijesnoga razvoja sustava hrvatskoga jezika može se, po mom mišljenju, ubrojiti među uzorite radove kroatistike u cjelini. Precizno strukturalistički prikazane alternacije u fonološkom i morfološkom¹¹⁵ prikazu teorijski slijede iste strukturalističke postavke kao i raniji gramatički opis, pogotovo fonologije i morfologije. Naglašavajući povezanost sinkronih (suvremenih) značajki jezika kao sustava s njegovim dijakronim (povijesnim i povijesno uvjetovanim) osobinama, potkrijepivši navode iscrpno donesenim i pomno strukturiranim primjerima, ovo poglavlje značajan je dio *Hrvatske gramatike* u cjelini.

b) *Gramatika hrvatskoga jezika* zaključena je na pregledom funkcionalnih stilova¹¹⁶ standardnoga hrvatskoga jezika koji predstavlja sažetak autorova dugogodišnjeg bavljenja tom problematikom. Polazeći od pragmatike i jezičnoga ostvaraja funkcionalnostilistički opis razmatra sve gramatičke razine te donosi obilje raznovrsnih primjera kojima se naznačuju uporabne mogućnosti, ali i ograničenja ključnih sastavnica svakog od stilova. Vrijedan doprinos predstavlja i na jednom mjestu sabrano jezikoslovno nazivlje koje korisnicima ovoga priručnika koji nisu jezični stručnjaci može predstavljati značajnu pomoć u proučavanju svojstava i uloge hrvatskoga jezika u svakodnevicu.

¹¹⁵ Primjera radi, neke se današnje „dvostrukosti“ mogu tumačiti i kao ostaci ranijega razvoja:

„I-deklinacija obuhvaćala je također mali broj imenica m. r. (...) Za njom su se povele i neke imenice o-deklinacije... Kako su se i te imenice vrlo često upotrebljavale, ostavila je i njihova deklinacija nekih tragova u glavnoj. Tako imenica *put*, iako završava na nepalatalni suglasnik, može u I jd. uz noviji nastavak *-om* imati i svoj stari nastavak *-em*, pa taj oblik glasi *putom*, ali i *putem*.“ (Barić i dr. 1997: 256)

¹¹⁶ Navedeno je 5 funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnoga jezika koji nazivljem i rasporedom predstavljaju kroatistički novinu: riječ je o znanstvenom stilu, administrativno-poslovnom stilu, novinarsko-publicističkom stilu, književnoumjetničkom stilu te razgovornom stilu. Za scrpan prikaz svakoga od njih v. Silić (2006: 43-144).

5. Zaključak

Judge a man by his questions rather than by his answers.

Voltaire

Hrvatska gramatika skupine autora može se odrediti kao primarno znanstveni priručnik (sa sekundarno pedagoškom namjenom) te deskriptivna gramatika hrvatskoga jezika (s bitnim normativnim odredbama). *Gramatika hrvatskoga jezika* određiva je kao primarno pedagoški priručnik (sa sekundarno znanstvenom namjenom) te deskriptivna gramatika (s bitnim normativnim preporukama). Obje se gramatike usto po teorijskom polazištu i ustroju može odrediti kao strukturalističke,¹¹⁷ dok se po artikulaciji sadržaja razlikuju ovisno o svojoj deklariranoj namjeni.

Obje gramatike jezičnoj građi pristupaju različito te je različito obrađuju. Starija *Hrvatska gramatika* izrađena je na korpusu suvremenoga stvaralaštva u kojemu prevladavaju književnoumjetnički i razgovorni stil te se koristi pretežno hrvatskim nazivljem u opisu (uz navod učestalijih internacionalizama, na koje u iscrpnom predmetnom kazalu uglavnom postoje uputnice). Mlađa *Gramatika hrvatskoga jezika* ravnopravnije zastupa sve funkcionalne stilove standardnoga hrvatskoga jezika, ravnopravno se služeći kroatizmima i internacionalizmima (s time što se kroatizmi u nedovoljno potpunom kazalu pojmova uglavnom ne navode, niti na njih postoje uputnice, što je za školsku gramatiku propust).

U ranijim poglavljima ovoga rada iznesene zaključke može se sumirati u nekoliko točaka. Ponajprije, stariji od dvaju priručnika temeljitije obrađuje građu i dosljednije se drži ranije formuliranih strukturalističkih načela te time iscrpljuje kako predmet, tako i recipijenta. Mlađi od dvaju priručnika preglednije povezuje strukturalističku teorijsku potku s jezičnom praksom, no slabije integrira dobro argumentiran gramatički opis u preglednu i korisniku otvorenu cjelinu. Sažeto u misao, *Hrvatska gramatika* predmet svojega interesa „uzglobljuje“, odnosno prikazuje kao složenu cjelinu s jasno naznačenim poveznicama između dijelova; *Gramatika hrvatskoga jezika* svoj predmet „razglobljuje“, odnosno prikazuje kao skup sjajno analiziranih cjelina čije međusobne veze nisu uvijek lako prepoznatljive.

¹¹⁷ U prikazu sintaktičkoga opisa u hrvatskim gramatika Stojanov konstatira „da su suvremene hrvatske gramatike izrazito strukturalističke...“ (2006: 4).

6. Sažetak

Pojam „gramatika“ u priručnicima hrvatskoga jezika

Ovaj se diplomski rad bavi jezikoslovnim pojmom „gramatike“ analizirajući njegovu primjenu u dvama suvremenim kroatističkim jezikoslovnim priručnicima – *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 1997.³) te *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2005.¹). Teorijski temelj rada predstavlja strukturalistička teorija Ferdinanda De Saussurea, koja je ukratko prikazana. Slijedi kratak pregled ključnih pojmova korištenih u analizi (sustav, razina, kategorija). Analiza proučavane građe prati teorijske postavke koje se ogledaju u organizaciji sadržaja pojedinoga priručnika, što za posljedicu ima trodijelan pregled fonetike s fonologijom, morfologije s tvorbom riječi i sintakse. Svaka analizirana razina popraćena je kratkim zaključkom i odabranim primjerima.

Ključne riječi: gramatika, hrvatski jezik, sustav, razina, kategorija.

The concept of „gramamar“ in linguistic manuals of Croatian language

This diploma thesis concerns itself with the linguistic concept of grammar by analysing its application in two contemporary Croatian studies' linguistic manuals – *Hrvatska gramatika* (Barić i dr. 1997³) and *Gramatika hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2005.¹) Theoretically grounded in structuralistic thought of Ferdinand de Saussure, the paper proceeds to briefly examine the key analytical terms used (system, level, category). Analysis of the source material is conducted by following theoretical underpinnings mirrored in organization of contents of each manual. The result is a tripartite overview of phonetics and phonology, morphology and word formation, as well as syntax. A short conclusion and some examples accompany level(s) analyzed.

Key words: grammar, Croatian language, system, level, category.

7. Literatura:

I. Jezikoslovna literatura

- BARIĆ, Eugenija i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- CRYSTAL, David (1998) *A dictionary of linguistics & phonetics*. Oxford – Malden: Blackwell.
- CRYSTAL, David (1998) *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DE BEAUGRANDE, Robert-Alain i DRESSLER, Wolfgang Ulrich (1981) *Introduction to the Text Linguistics*. London – New York: Longman.
- DE SAUSSURE, Ferdinand (2000) *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- HAM, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- IVIĆ, Milka (1969) *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- JAKOBSON, Roman (1966) *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- KATIČIĆ, Radoslav (1967) *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- LANCELOT, Claude i ARNAULD, Antoine (2000) *Opća i obrazložbena gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MARKOVIĆ, Ivan (2012) *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- MATASOVIĆ, Ranko i JOJIĆ, Ljiljana (2002) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- MAYER, Antun (1999) *O književnom jeziku, u: Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MIĆANOVIĆ, Krešimir (2006) *Mjesto standardologije u jezikoslovnoj kroatistici, u: Hrvatski jezik u XX. stoljeću. Zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- PRANJIĆ, Krunoslav (1973) *Jezik i književno djelo*. Zagreb: Školska knjiga.
- PRANJKOVIĆ, Ivo (2013) *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SAMARDŽIJA, Marko (1996) *Valentnost hrvatskih povratnih glagola, u: Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 1. do 3. prosinca 1994*. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- SAMARDŽIJA, Marko i SELAK, Ante (2001) *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*. Zagreb: Pergamena.
- SILIĆ, Josip (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

SILIĆ, Josip i PRANJKOVIĆ, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

SIMEON, Rikard (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. Sv. 1, A-O; sv. 2, P-Ž*. Zagreb: Matica hrvatska.

STOLAC, Diana (2005) *Sintaksa u hrvatskim gramatikama u XX. stoljeću*, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 31 (2005)*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

STOLAC, Diana (2006) *Hrvatska gramatikologija u 20. stoljeću*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću. Zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska.

ŠKILJAN, Dubravko (1980) *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

II. Dopunska literatura

BITI, Vladimir (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

CURTIUS, Ernst Robert (1998) *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed.

FISH, Stanley Eugene (1982) *Is There a Text in this Class?: The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

GOODMAN, Nelson (2002) *Jezici umjetnosti: pristup teoriji simbola*. Zagreb: KruZak.

MAKARYK, Irena R. (ur.) (1995) *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.

III. Mrežne poveznice (pregledane 4. veljače 2015.)

LEONARD 2014: <http://blogs.reuters.com/great-debate/2014/07/30/clashes-with-russia-point-to-globalizations-end/>

JOSIPOVIĆ 2013: <http://www.jutarnji.hr/ivo-josipovic---ja-cu-zaokruziti-protiv--a-gradani-neka-glasaju-prema-svojoj-savjesti-/1143592/>

KETTERING: <http://www.quotationspage.com/quote/34282.html>

STOJANOV 2006:

https://bib.irb.hr/datoteka/284257.Stojanov_Saussureova_sintagmatika_i_pitanje_nazivapdf

U.S. LEGAL: <http://definitons.uslegal.com/g/grammatical-interpretation/>

VOLTAIRE: <http://www.quotationspage.com/quote/28697.html>

WIKIPEDIA: [https://de.wikipedia.org/wiki/Auslegung_\(Recht\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Auslegung_(Recht))

8. Popis priloga

<i>Tablica I:</i> Odnos obilježja jezika i govora.	12
<i>Tablica II:</i> Raslojenost naziva „hrvatski jezik“.	16
<i>Tablica III:</i> Relevantna obilježja fonema i glasova.	21
<i>Tablica IV:</i> Kategorijalne odrednice vrsta riječi, popraćene bilješkama.	27
<i>Slika I:</i> Prilagođeni prikaz odnosa sustava, govora i norme.	12
<i>Slika II:</i> Odnos kategorije i njezinih obilježja spram neutralnih sustavnih elemenata.	15